

‘İZZÜDDÎN B. ABDİSSELÂM’IN İKİ AKÂİD RİSÂLESİ

(Mülhatü’l-İ’tikâd ve Bid’at Risâlesi)

Yazan: ‘İzzüddîn b. Abdisselâm

Çeviren ve Notlar Ekleyen:Doç. Dr. Ramazan ALTINTAŞ®

GİRİŞ

Temel İslam bilimlerinin içerisinde gaye bakımından en önemlilerinin başında Usûlü’-d-dîn ilmi gelmektedir. Bu ilim, İslam dininin itikada ilişkin temelleriyle ilgilenir. Allah’ın varlığını, birliğini ve sıfatlarını, nübüvvet ve âhirete dair meseleleri araştırma konusu yapar.

Birey ve toplumların hayatında ‘akîde’ mühim bir yer tutar. Peygamberlerin gönderilişi ve İlahi kitapların indiriliş gayesi, öncelikle İslam’ın itikatla ilgili meselelerini zihinlere yerleştirerek amele yönelik konuları davranış plânında daha muhkem bir hale getirmektir. Tarih boyunca İslam’ın inanç temellerine ve ibadet binâsına yönelik sahalarda birçok İslam bilgini eserler yazmışlardır. Bunlardan birisi de daha önceki bir çalışmamızda¹ hayatına, eserlerine ve görüşlerine geniş bir yer verdiğimiz Müslüman tecrübeye ansiklopedici bilginlerden sayılan ‘İzz b. Abdisselâm (ö.660/1261)’dır. Gerçekte İzz, İlm-i Kelam konusunda mütehasıs âlimler seviyesine ulaşmamış olsa da bu alana bigâne kalmamış, değişik Kelamî konularda azımsanmayacak derecede risâleler kaleme almıştır.

Kelam eksenli yeni bir düşünce inşâsının gerçekleştirilmesi için geleneğe başvurmak gerekir. Eğer çağın inançsal bazda meydana gelen sorunlarına çözüm getirilecekse, şüphesiz bu geleneği dışlayarak değil, geleneği dikkate alarak ve yeniden üretmekle yapılacaktır. Bizim bu iki risâleyi çevirmekten amacımız burada aranmalıdır. Ayrıca, müellif, Kelam tarihi açısından önemli olduğu kadar Fıkıh tarihi açısından da bir o kadar önemli etki bırakacak derecede eserler yazmıştır. Kelam açısından meseleye yaklaştığımız zaman hâlâ ‘İzz’in “Bid’at” kavramına yüklediği anlam tartışmalar yaratmaya devam ediyor. Aynı zamanda müellifin yaşadığı dönemin inanç ve düşünse zihniyetini yansıttığına inandığımız bu metinler, tarih içerisinde İslâm düşüncesine getirdiği artı ve eksilerin neler olduğunun bir kritiğinin yapılabilmesi için de ayrıca önem taşıdığı, kanaatindeyim.

®C. Ü. İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Bkz. Altıntaş, Ramazan, “‘İzz b. Abdisselâm’ın İtikâdî Görüşleri”, C.Ü.İ.F. Dergisi, Sayı:4, (Sivas-2000), s.79-128.

İzz b. Abdisselâm'ın “*Mülhatü'l-İ'tikâd*” ve “*et-Terhîb an Salâti'r-Regâib*” adlı risâlelerinin çevirilerini sunmadan evvel, izleyeceğimiz metot hakkında okuyucularımızı bilgilendirmek için birkaç hususa değinmek istiyorum. İlki, çevirisini sunacağımız bu risâlelerden önce, adı geçen risâlenin yazılış öyküsü hakkında bilgi aktardıktan sonra, her risâlenin hemen sonunda geleneksel mirasımızın yeniden üretilmesi (ta'lik türü) mâhiyetinde bir değerlendirme yapacağız. Burada müellifin görüşlerine katılıp katılmadığımız noktalara değinmekle birlikte, katkıda bulunmayı da önceleyeceğiz. İkincisi, her iki metnin muhtevasında atıfta bulunulan âyetlerin sûre ve numaralarını, geçen hadislerin, değişik eserlerin kaynaklarını ve şahısların kim olduklarını dipnotlarda göstereceğiz. Şimdi artık sözünü ettiğimiz yonteme uygun olarak her bir risâlenin çevirisine geçmeden önce yazılış öyküsüne değinebiliriz.

A. MÛLHATÛ'L-İ'TİKÂD/İTİKÂDIN GÜZELLİĞİ

1. Bu Risâlenin Yazılış Öyküsüne Dair Bazı Notlar:

Ehl-i sünnet itikadı konusunda yazılmış muhtasar, ama şöhretli bu risâlenin Sübkî (ö.771/1369) ve Dâvudî (ö.945/1539)'nin Tabakât² kitaplarında ‘*el-Mülhatü fî Tashîhi'l-İ'tikâd*’; Kâtip Çelebi (ö.1067/1657)'nin Keşfu'z-Zünûn'un da³ ‘*Mülhatü'l-İ'tikâd*’ ; Bağdâdî (ö.1338/1920)'nin Hediyyetü'l-Ârifin⁴ adlı eserinde ise ‘*Akîde*’ şeklinde isimlendirildiğini görüyoruz..

Mülhatü'l-İ'tikâd adıyla meşhur olan bu risâlenin dünya kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunduğu bilinmektedir. Bu risâlenin yazma nüshalarından birisi, Leibzig kütüphanesi 881 numarada ve diğeri, Berlin kütüphanesi 2080 numarada kayıtlıdır.⁵ Ayrıca, tam metin olarak Subkî'nin Tabakât'ında “*fî mes'eleli'l-keîâm*”⁶ adı altında nakledilmekte olan risâle, yakın zamanda tahkik edilerek matbû hale getirilmiştir.⁷

² Sübkî, Tâceddîn, **Tabakâtü's-Şâfiyye el-Kübrâ**, (tahk. M. Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettah Muhammed el-Huluv), Beyrut, 1992, XVIII, 239; Dâvudî, Şemseddîn Muhammed b. Ali, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, (tahk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1972, I, 314.

³ Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zünûn**, Bağdat, ts., s. 1817.

⁴ Bağdâdî, İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifin**, Bağdat, ts., I, 580.

⁵ Bkz. Nedvî, Rıdvan Ali, **el-'İzz b. Abdisselâm**, Dimaşk, ts., s.75.

⁶ bkz. Sübkî, **Tabakât**, VIII, 219-244.

⁷ İzz b. Abdisselâm, **Mülhatü'l-İ'tikâd**, (nşr. İyâd Hâlid et-Tabbâ'), Dimaşk, 1995.

İzz b. Abdisselâm hacmi küçük olan bu risâleyi, Mısır'a hicret etmeden az önce Şam'da yazmıştır. Mülhatü'l-İ'tikâd risâlesinin özünü, ehl-i hadis'ten olan kendilerine Hanbeliler adı verilen ve dönemin iktidarında söz sahibi olan Haşviyye'nin kışkırtmaları neticesinde İzz b. Abdisselâm'la Şam emîri Mûsâ b. Melik el-Eşref (ö. 662/1230) arasında geçen "Kelâmullah" üzerine yapılan bir tartışma/polemik oluşturur. Bu polemik tarihte Mu'tezile mezhebi taraftarları ile **Ahmed b. Hanbel** (ö. 240/855) ve izleyicileri arasında geçen "*Halku'l-Kur'an*" meselesi üzerinde yapılan tartışmaya benzemektedir ki, tarihte İzz b. Abdisselâm'ın *mihne*'si olarak da bilinir.⁸

Bilindiği gibi, VII. yüzyıl İslam dünyasına damgasını vurmuş ilmî otoritelerden birisi de İzz b. Abdisselâm'dır. Halkın yoğun ilgi ve sevgisine mazhar olmuş olan İzz b. Abdisselâm 'ın aynı zamanda halk üzerinde büyüleyici ve güçlü bir etkisi de vardı. Zamanının meşhur medreselerinde öğrencilerine ders veren İzz, camilerde ve halk meclislerinde sohbet ve vaz'u nasihatlar yapardı. Ayrıca, sosyal faaliyetlerde bulunmaktan da geri kalmazdı. İzz b. Abdisselâm'ın yaşadığı dönemin Şam'ında muhtelif dinî akımlar mevcuttu. Bunların başında Eş'arîler olmakla birlikte, Kur'an'ın sadece manasının değil, harflerinin ve seslerinin de mahluk (yaratılmış) olmadığını savunan ve kendilerini Ahmed b. Hanbel'e nispet eden İzz'in deyimiyile *bid'atçı Hanbelîler* gelmektedir. Bunlar aynı zamanda küçük yaşlarından itibaren birlikte dostluk ve arkadaşlık yaptıkları devrin siyasî yöneticisi olan Meliku'l-Eşref'le iyi ilişkiler içerisinde bulunuyorlardı. Bu yakın ilişki sebebiyle görüşlerini yaymada sultandan manevî destek de görüyorlardı. Güçlerini iktidardan alan bu dinî akım taraftarları, egemenlik paylaşımı noktasında zaman zaman Eş'arîlerle fiilî mezhep çatışmasına girmekten de asla geri durmuyorlardı. İşte bu çatışmanın bir parçası olarak, İzz b. Abdisselâm'ın halk üzerinde büyük tesir yapan olumlu izlenimini sarsmak için yerine göre onu kötülüyorlar ve aleyhinde akla hayale gelmeyecek bir şekilde karalayıcı kampanyalar düzenliyorlardı. Kendileri de yaptıkları etkileyici propaganda sayesinde, sultanın zihninde Hanbelilerin görüşleri kelimenin tam manası ile "*selefin itikadi*" olarak yer etmişti. Bu sebeple sultan Melik el-Eşref ehl-i hadis olarak anılan Hanbeliler için Şam'da bir "*Dâru'l-Hadîs/Hadis Enstitüsü*" kurumu inşâ etmişti. Sultan, Hanbelilerin sadece itikat alanındaki görüşlerine değil, fıkıh alanındaki görüşlerine de sıcak bakmış ve daima onların görüşlerine değer vermişti. Şam yöneticisinin bu kişisel ve öznel bakış açısı hiçbir zaman diğer görüşlere hayat hakkı tanımamak anlamına gelmiyordu. Ama kendilerini Hanbeliliğe nispet eden kimselerin anlayışına göre, İslam'ın tek doğru ve mutlak yorumu selefilikti. Bu akîdenin bir gereği olarak selefin itikadına aykırı her

⁸ İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, **Tebyînü Kezîbi'l-Müfterî**, Beyrut, 1984, s.310.

inanç biçimi, insanı tekfir edilmeye ve kanının helâl sayılmasına götürecektir kadar aşırı ve bu aşırılığın doğal sonucu olarak baġnaz bir inanç yapısı haline dönüştürmüştü.

Bir Hanbelî müntesibi olan sultan Melik el-Eşref, baġnaz ve tarafgir değil, asla mezhebî düşüncesini siyasî çalışmalarına yansıtmıyor, Ehl-i sünnet kavramı içerisine giren bütün dinî gruplara karşı eşit mesafede bir duruş sergiliyordu. Böylesi bir siyasetin sonucu olarak sultan, Eş'arî Kelâm'ına yakın bir duruş sergileyen İzz b. Abdisselâm'a da samimi bir alaka ve sevgi besliyordu. Bu uzlaşmacı ve telifçi yaklaşım ister istemez iktidarın nimetlerinden olabildiğince yararlanmayı önceleyen baġnaz Hanbelîleri rahatsız eder. Bir anda geleceklerini tehlikede gören ve avamî bir bakış açısına sahip olan Hanbelîler, İzz'i , "Eş'arî Akîdesi"ne mensup olmakla suçladılar. Çünkü onların yaptığı karalayıcı kampanya sonucu halkın zihninde Mu'tezile ne ise Eş'arîlik de o idi. Bu iki mezhep VII. yüzyılın Şam toplumunun zihninde adeta aynîleştirilmişti. Kur'an'ın harf ve sesinin de mahluk olmadığını savunan bu zümre, gözü dönmüş bir şekilde daha ileri giderek zamanının müçtehitlerinden biri olarak tanınan İzz b. Abdisselâm'ın itikada dair bütün görüşlerinin **Ebu'l-Hasan el-Eş'arî** (ö.324/936)'nin itikadî görüşlerinin bir iktibas ve tekrarı olduğunu ileri sürerek sultanın ona olan meylini kesmek istiyorlardı.

Acaba kelamcı Eş'arî'nin akîdesi ne idi?

Onlara göre Eş'arî'nin akîdesi, Kur'an'ın manasının mahluk olmadığını, sadece lafzının; harf, ses ve kitabetinin mahluk olduğunu iddia etmesi; ekmek doyurmaz, su kandırmaz ve ateş yakmaz gibi görüşleri savunmasıdır. Onlara göre bu düşünceler Kur'an'a en büyük hakareti (!) içermektedir. İşte bu ve benzeri sebeplerle sultan "Kelâmullah" konusunda İzz b. Abdisselâm'ın görüşlerini sorar. Bu soru üzerine İzz, tarihe "*Mülhatü'l-İtikâd*" diye geçecek olan bu risâleyi kaleme alır.⁹

Özet olarak yukarıda ismi geçen risâlenin içeriğine ek olarak İzz b. Abdisselâm, "Eş'arî ile Müslüman âlimler arasında *Mushaf-ı Şerîf*'e hürmet etmenin vâcip olduğu hususunda hiçbir ihtilafın olmadığını, kim Mushaf-ı Şerîf'i ve ondan bir şeyi hafife alırsa kâfir olacağını, böyle bir kimsenin ise nikahının feshedileceğini, mallarının Müslümanlara fey olarak kalacağını, hatta ona ölümü halinde İslam üzere ölenlere yapıldığı gibi tekfin ve techiz faaliyetlerinin yapılamayacağını ve Müslümanların medfun bulunduğu kabristana da

⁹ İki ekol taraftarları arasında meydana gelen polemikler için bakınız. Subkî, **Tabakât**, VIII, 211.

defnedilmeyeceğini, bilakis kurtlara kuşlara yem olarak kendi haline bir yere terk edilmesi gerektiği” yolunda fetva verir.

İzz b. Abdisselâm’ın Allah’ın “Kelâm” sıfatı ve İlâhî iradenin beşeriyet âlemine söz şeklinde bir ifadesi olan Kelâmullah hakkındaki görüşleri, yüzyıllarca Mu’tezile, İslam filozofları ve Eş’arîler arasında *nedensellik* çevresinde yaptığı sayısız polemiklere yol açıcı yazılı tartışmaları içeren bu risâle, sultan ve devrin Şafî, Mâlikî, Hanbelî ve Hanefî âlimlerin huzurunda okunur ve müzakere edilir. Büyük bir kabul gören bu görüşler, sultanın çevresinden Hanbelîlerin uzaklaştırılmasını ve İzz b. Abdisselâm’a karşı daha bir yakınlığın tesisine hizmet eder. Böylece fitne ateşi de söndürülmüş olur. Şimdi artık bu risâlenin tercümesine geçebiliriz:

2. Risâlenin Tercümesi

◆ Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Allah O'ndan ve bizden razı olsun. Şeyh İzzüddîn b. Abdisselâm bu konuda şunları söylemiştir: İzzet ve celâl, kudret ve kemâl, nimet ve faziletlerin sahibi olan Allah'a hamd olsun. O, tek olan, hiçbir şeye muhtaç olmayan, bilâkis herşey kendisine muhtaç olandır. Doğmamış ve doğurmamıştır. Hiçbir şey O'nun dengi değildir. O'nun tasavvur edilebilecek bir cismi, sınırlı ve taktir edilmiş bir cevheri yoktur. O, hiçbir şeye benzemez ve hiçbir şey de O'na benzemez. Yönler O'nu içine alamaz. Yerde ve gökte olanlar O'nu himaye edemez. O, mekan yaratılmazdan ve zaman düzenlenmeden evvel var idi. O şimdi de önce bulunduğu hal üzeredir. O, mahlukatı ve fiillerini de yarattı; rızıklarını ve ömürlerini takdir etti. O'ndan olan bütün nimetler O'nun bir fazlıdır. O'ndan olan her hüküm (ceza) adâlettir. **“Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise, sorguya çekileceklerdir.”**¹⁰ Kendi söylediği bir mahiyette şerefli arza yöneldi, kastettiği anlamda yerleşti. Bu yerleşme; dokunmak, sabit kalmak, yer edinmek, bir hale geçme, bir yerden bir yere intikal etme gibi anlamlardan uzaktır. O Allah ki büyüktür, aşkındır. Sapıklıkta olanların söylediklerinden münezzehtir. Bilâkis, arş O'nu taşıyamaz. Arş O'nun kudreti, lütfu ile ayaktadır. O'nun gücüne boyun eğmiştir. İlmiyle herşeyi kuşatmıştır. Herşeyi bu ilmiyle saymıştır. Akla hâtıra/gelen, vicdandaki şeylerden haberdardır. Diridir, dilediğini yapandır. İşiten, gören, bilen, gücü her şeye yetendir. Harf ve sesle değil, ezeli ve kadîm olan bir kelamla konuşandır. O'nun konuşmasında mürekkebin levhalardaki ve yapraklardaki şekilleri düşünülemez. Haşviyye ve nifak ehlinin iddia ettiği gibi, aynen, gözlerin baktığı bir şekilde tasavvur edilemez.

Bilâkis yazma kulların fiillerindedir Onların fiillerinin kadim olacağı düşünülemez. Zâtına delâlet eden isimlerine hürmetin vâcip oluşu gibi, Allah'ın kelamına delâlet ettiğiinden şekline hürmet etmek de vaciptir. O'na delâlet ettiğiinden, O'na nispet edildiğinden büyüklüğüne iman etmeye, hürmet göstermeye hak kazanmıştır:

Leylâ'nın ikâmet ettiği yerlere uğruyorum/ duvarları öpe öpe,

*Kalbim bu yerlere değil/ aksine orada oturana aşiktir(onu sever)*¹¹

Bu sebepledir ki, Kâbe'ye, peygamberlere, âbid ve salihlere de saygı göstermek gerekir. Yine aynı sebepten, Hacer-i Esved öpülür, cünüp ve abdestsiz olanın cildine ve içinde

¹⁰ el-Enbiyâ 21/23.

¹¹Son iki beyit Leylâ u Mecnûn şiirindedir. **Dîvân**, s.170.

yazısı olan Kur'an'a dokunması haramdır ki, o Mushaf ki, içinde boş söz ve masal yazılı olmayandır.

Allah'ın kadim kelamının kulların lafızları, mürekkep şekillerinin resmi, olduğunu iddia edenlere yazıklar olsun.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin inancı, Allah'ın kitabında ve peygamberinin sünnetinde kendini isimlendirdiği 99 ismin delâlet ettiklerini içine alır. Allah'ın isimleri şu dört kelimedede özetlenir; bu dört kelimeye 'ölümsüz iyiler/ürünler' diyeceğiz:

Birinci söz, "Sübhânallah" sözüdür. Bu sözün Arap dilindeki anlamı, (Allah'ın zâtını) her türlü noksanlıklardan uzaklaştırmak (tenzîh), kusurlu, âciz sıfatlardan /eksikliklerden (selb) beri kılmaktır. Bu ise, Allah'ın zâtından ve sıfatlarından noksanlıkları ve ayıpları uzaklaştırmayı içine alır. Allah'ı eksiklikten tenzih eden her isim, bu kelimenin muhtevasına girer. Her türlü ayıptan temiz anlamındaki "el Kuddûs"¹², her türlü zarardan uzak olma manasına gelen "es-Selâm" gibi...

İkincisi söz, "Elhamdülillâh" sözüdür ki, her türlü kemâli, Allah'ın zâtı ve sıfatları için kabul etmektir. Bu kemal çeşitlerini Allah'a ait kılan, Alîm, Kadîr, Semî, Basîr gibi isimlerin tamamı bu sözün muhtevasına girer. 'Sübhânallah' sözüyle aklettiğimiz her aybı, düşünebildiğimiz her eksikliği ortadan kaldırdık. 'Elhamdülillâh' sözüyle ise bildiğimiz her kemâli, düşünebildiğimiz her üstünlüğü Allah için kabul ettik. Gerek bu nefyimizin ve gerekse bu kabulümüzün ötesinde bilemediğimiz, bize kapalı büyük bir durum söz konusudur. Bu sebeple, durumu özlü bir şekilde "Allâhü Ekber" sözüyle ifade ederiz.

'Allahü Ekber' sözü söz konusu ettiğimiz kelimelerin **üçüncüsüdür**. Bu söz, 'Allah, O'ndan uzaklaştırdığımız ve O'nun için kabul ettiğimiz şeylerin üstündedir' anlamına gelir. Hz. Peygamberin şu sözünde ifade edilen mana da budur. "Ben Seni hakıyla övemem. Sen kendi nefsinin övdüğün şey üzeresin."¹³ Allah'ın isimlerinden A'lâ, Müteâlî gibi, bizim bilebildiğimiz ve düşünebildiğimiz her türlü övgüyü içine alan isimler, "Allahü Ekber" sözümüzün kapsamına girer. Varlığı ve durumu bu ifade ettiğimiz mahiyette olan bir varlık

¹² Müellif bu konuda şöyle diyor: Ta'zîm ve yücelik anlamına gelen el-Kuddûs ismini bilmenin meyvesi; her türlü haramdan, mekruhtan, şüpheli olan şeylerden, mubahın fazlasından ve Allah'ı (anmaktan) alıkoyan şeylerden arınmak suretiyle ahlâklanmaktır. (Bkz. İzz b. Abdisselâm, **Şeceratü'l-Maârif ve'l-Ahvâl**, Dımaşk, 1989, s. 31.

¹³ Bkz. Müslim, **Sahîh**, Salât 222. Bâbu mâ Yügâlû fi'r-Rükû' ve's-Sücûd. Hz. Aişe'den rivâyet edilen bir başka hadiste de şöyle buyruluyor: "Bir gece Resûl-i Ekrem'i yataкта kaybettim. Ona dokunmak istedim. Ellerimi ayaklarının altına dokundurdum ki, o secdede idi ve her iki ayağı da dikili olduğu halde şöyle duâ ediyordu: "Allah'ım! Gazabından rızâna, cezalandırmandan affına, Senden yine Sana sığınırım. Sana olan övgülerimi saymakla bitiremem. Sen kendini nasıl övmüşsen öylesin!" Şu kaynaklara da bakılabilir. Ebû Dâvud, **Sünen**, Salat 148; Neseî, **Sünen**, Kıyâmu'l-Leyl, 52; Tirmizî, **Sünen**, Da'avât 75; İbn Mâce, **Sünen**, Duâ 3.

bulununca , O'na benzeyen bir başka varlığı inkar etmiş oluruz. Bunu da “*Lâilâhe illallâh*” sözümüzle ortaya koyarız. Bu söz bahsi geçen kelimelerin **dördüncüsüdür**. Şüphe yok ki ulûhiyyet kulluğu hak kazanmayı gerektirir. Vâhid, Ehad, Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm gibi bütün bu sıfatları öz bir şekilde ifade eden isimlerin hepsi ise, ‘Lâilâhe illallâh’ sözümüzün muhtevasına girerler. Kullukta bulunmaya sadece insanların anlatamayacağı ve sayamayacağı kemal sıfatları ve büyüklük sıfatları¹⁴ kendisinde olmaya lazım gelen varlık hak kazanır:

Güzelliğin belirtileri deniz gibidir yok olmaz/sıkıntı duymadan ondan bahset!.

Gücü erişilmez, durumu azametli olan ne yücedir!.(**Gökte ve yerde bulunan herkes O'ndan ister**)¹⁵ ki, Ona muhtaçtırlar. (**O her an yaratma halindedir**)¹⁶ ki, buna muktedirdir. Yaratılmış her şey O'nundur, dolayısıyla emir, güç, yetkinlik de O'na aittir. Yaratıklar O'nun gücüne boyun eğmişlerdir. (**Gökler O'nun (kudret) elinde dürülmüş olacaktır.**)¹⁷ “**O Allah ki, dilediğine /dileyene azap eder, dilediğini/dileyeni bağışlar, O'na döndürüleceksiniz.**”¹⁸ Zâtı ve sıfatları ezelî olan ölüleri diriltecek ve kemikleri bir araya getirecek olan, olanı ve olacağı bilen Allah ne yücedir!.

Eğer “*ölümsüz iyiler*” bu kelimelerden tek bir kelimedede öz bir şekilde yazılsa o kelime, “*Elhamdülillâh*” olurdu ve diğerlerinin anlamı onda özetlenirdi. Zira **Ali b. Ebi Tâlib**(ö.40/661): “*Eğer yük devesine yük yüklemek isteseydim ona bu sözü yüklerdim. Allah'a sonsuz hamd olsun ki, bu ona ağır gelir*” diyor. Şüphesiz hamd, övmektir. Övmek ise, bazen kemâlini kabul ile, bazen noksanlıktan uzaklaştırmakla olur. Kimi zaman idrâkı, idrak etmekten âciz bulunduğunu itiraf, kimi zaman mükemmellikte tek olduğunu kabul etmekle olur. Mükemmelliği has kılmak övgü ve kemal mertebelerinin en üstünüdür. Belirttiğimiz gibi bu kelime “*ölümsüz iyiler*” kavramının içindekileri içine alır. Çünkü buradaki elif ve lam, bildiğimiz ve bilmediğimiz bütün hamd ve medih cinsi şeyleri has kılmak içindir. Hiçbir

¹⁴ Müellif bir eserinde şöyle diyor: “Tevhîd sözcüğü, haram ve vâciple sorumlu olmaya delâlet eder. Çünkü tevhîdin anlamı, “Allah'tan başka gerçek ma'bud yoktur/Lâ ma'bûde bihakkın illallah” demektir. İbadet ise huzu' ve boyun eğişle itaatte bulunmaktır. İstisnâ (lâ) üslubu ile Kendisinden başka ibadete müstahak olmadığı ifade edilmiştir. Allah'tan başkasına ibadet etmeyi nefyetmeye gelince, başkası hakkında haram olduğu hükmünü çıkarmak câizdir ki o açıktır. Yine aslî nefiy edatı geçen ihbârî cümleden de çıkarılması câizdir. Allah'tan başkasına kulluğun haram oluşu şu âyetten alınmıştır: “**O size kendisinden başkasına tapmamanızı emretti.**” Yûsuf 12/40. Yine icmâ ile sabittir. Aynı şekilde şu âyetlerde olduğu gibi her nefiy şu manaya gelir: “**Artık ikisine de günah yoktur.**” Bakara 2/229. “**Ona da günah yükletilmez.**” Bakara 2/173. (Bkz. İzz b. Abdisselâm, **el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm**, (tahk. Rıdvan Muhtar), Beyrut, 1987, s. 137.

¹⁵ er-Rahmân 55/29.

¹⁶ er-Rahmân 55/29.

¹⁷ ez-Zümer 39/67.

¹⁸ Ankebût 29/21.

medih zikrettiğimizin dışında kalmaz. İlahlığa ise ancak bu konuştuğumuz özellikleri taşıyan varlık hak kazanır. Ne bir şeriat ehli, ne bir peygamber ve ne de bir melek-i mukarreb bu inancın dışında kalır. Allah'ın yardımını kestiği, hevâsına uyan, Mevlâsına asi gelen kimseler hicap perdesinin üzerlerini örttüğü, kapıdan koğulmuş, yakınlıktan uzaklaştırılmış, dünyada Allah'ın büyüklüğünü tanımanın, O'nun zâtını bilmenin önüne geçtiklerinden, âhirette Allah'ın ikramından ve O'nu görmekten engellenmeye müstahak olmuşlardır:

Senden uzak olanın yokluğuna rızâ göster/O, cezası içinde olan bir suçtur.

Buraya kadar ele aldıklarımız **Ebu'l-Hasan el-Eş'arî**'nin, selefin, tasavvuf ve hakikat ehlinin bu konudaki inancının bir özetidir. Anlattıklarımızın, tam ve tafsilatlı bir izaha nispeti, damlanın taşkın bir denize nispeti mesabesinde dir:

Diğer insanlar onu inkar ederken/arayan onu cinsinden tanır.

Sen açıkça ortaya çıktın hiç kimseye gizli değilsin/ay'ı bilmeyen kör dışında.

Allah'ı yaratıklarına benzeten *Haşviyye* ve *Müşebbihe* iki çeşittir: *Birincisi*, lüzumsuz, boş sözler söylemekten sakınmayanlardır. Bunun “**kendilerine bir yarar sağlayacağını sanırlar. Dikkat edin, şüphesiz onlar yalancıdırlar.**”¹⁹ *Diğeri* ise, selefin görüşü arkasına gizlenip, yediği haram kazancı, aldığı dünya malını saklamak isterler:

*İnsanlara dindarlık gösterdiler ve nakşedilmişin etrafında döndüler.*²⁰

“**Sizden emin olmak isterler, kavimlerinden de..**”²¹ Selefin yolu ancak tevhid ve tenzihtir. Tecsîm (cisimlendirme) ve teşbîh (Allah'ı yaratıklara benzetme) değildir. Bu sebeple dir ki, bütün bid'atçılar kendilerinin selefin yolunda olduklarını iddia ederler. Halbuki onlar, şu sözü söyleyenin durumu gibidir:

¹⁹ el-Mücâdele 58/18.

²⁰ Bu beyit, hicrî 230'da vefat eden **Mahmûd el-Verrâk**'a aittir. O, nifak çeşitlerini düşündüren beyitlerdendir. Bu beyitlerde şâir, insanların önünde dindarlık gösterisinde bulunan bazı kimseleri tasvir ediyor. Hakikatte onlar vicdanlarında mala karşı aşırı tamahkarlık isteği taşıyorlar. Şu beyitlerde olduğu gibi.

İnsanlara dindarlık gösterdiler/ve dînarın çevresinde döndüler

Onun(dînar) için oruç tuttular ve namaz kıldılar/onun için haccettiler ve ziyarette bulundular

Eğer (dînar) Süreyyâ (yıldızı)'nın da üstünde ortaya çıksaydı/onlar tüyler olup (oraya) uçarlardı. (İbn Abdî Rabbih, Ahmed b. Muhammed, **el-İkdu'l-Ferîd**, (şerh. Ahmed Emin- İbrahim el-Ebyârî- Abdüsselam Harun), Beyrut, ts., III, 216; el-Âmilî, Bahâuddîn Muhammed, **el-Keşkûl**, Beyrut, 1983, II, 216.

²¹ en-Nisâ 4/91.

*Herkes Leylâ'ya vuslatı iddia ediyor/Leylâ ise, onların bu sözünü doğrulamıyor.*²²

Selefin tecsime ve teşbihe inandıkları, bid'atların zuhuru karşısında sessiz kaldıkları, şu âyet-i kerimelere aykırı hareket ettikleri, nasıl iddia edilebilir?

“Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin.”²³

“Allah kendilerine kitap verilenlerden, ‘Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz’ diyerek söz almıştın.”²⁴

“İnsanlara kendilerine indirileni açıklaman için.”²⁵

“Âlimler peygamberlerin varisleridir.”²⁶ Peygamberlere vacip olan açıklama vazifesi onlara da vaciptir. Allahu Teâlâ: **“Sizden hayra çağırın, iyiliği emredip, kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun,”**²⁷ buyuruyor. Kötülüklerin en kötüsü teccîm ve teşbihtir. İyiliklerin en faziletlisi, tevhid ve tenzihdir.²⁸ Selef ancak bid'atların ortaya çıkmasından önce susmuştur. Yağmur yağdıran göğün ve yarılan yeryüzünün Rabbine yemin olsun ki, selef bid'atlar zuhur ettiğinde onlarla mücadelede çabuk davrandı, bid'atları tam bir şekilde menettiler. Bid'at ehlini en şiddetli bir biçimde cezalandırdılar. Kaderiyye*, Cehmiyye**, Cebriyye*** vb. bid'at ehlini reddedip, onlarla, Allah yolunda hakkıyla cihat ettiler.

²² “Herkes Leylâ'ya kavuşacağını iddia ediyor” ifadesi, sadru'l-beyitte/beytin ortasında rivâyet ediliyor. Bkz. Dîvânu's-Sabâbe, 3.

²³ el-Bakara 2/42.

²⁴ Âl-i İmrân 3/187.

²⁵ en-Nahl 16/44.

²⁶ el-Münzirî, Hâfız, **et-Terğîb ve't-Terhîb**, Kahire, 1968, I, 94.

²⁷ Âl-i İmrân 3/104.

²⁸ Bu konuda müellif şöyle diyor: “Amellerin gizli ve açık şerefleri; onunla ilişkili olan sonuçlar, ona vesîle olan şeyler ve ona teşvik gibi hususlar kendine aittir. Amellerimizin en makbulü, İlahi zat ve sıfatları bilmektir. Çünkü onu bilmekle ilişkili olan şeyler de bağlantısı olanların en şerefliisidir. Onun meyvesi (sonuç/ürün) ise, meyvelerin en makbulüdür. Allah'a itaat konusu ile ilişkili olan şeylerin hepsi de böyledir. (Bkz. İzz b. Abdisselâm, **Şeceratü'l-Maârif**, s. 4)

* Kader konusunda , kaderi Allah'tan nefyedip insana yükledikleri için 'kaderiyye' ismini alan düşünce sisteminin adı, Mu'tezile'dir. Kader konusunda ilk konuşan *Ma'bed el-Cühenî* (ö.80/169)'dir. Genel manada Mu'tezile ekolü, kaderiyye mezhebi içinde müstakil bir mezhep sayılmıştır. Bkz. Bağdâdî, Abdülkâhir, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, (çev. Ethem Ruhi Fığlalı), İstanbul, 1979, s. 100-102.

** Cehmiyye, Cehm b. Safvan (ö.128/745)'a nispet edilen bir akımdır. İslam dünyasında Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyerek Allah'ın Kelam sıfatını inkar eden , imanı, ma'rifet olarak tanımlayan ve insanda müstakil irade hürriyeti yoktur, gibi görüşlerle tanınan bir zihniyettir.

*** Cebriyye mezhebi, Emevîler döneminde doğmuş olan mezheplerden birisidir. Cebr konusunda ilk konuşan *Ca'd b. Dirhem* (ö.118/736)'dir. Bu mezhebe göre insanın cüz'i, müstakil bir iradesi yoktur. İnsan rüzgarın önündeki bir yaprak gibidir. Yine bu mezhebe göre, Allah'ın ezeli sıfatları yoktur, Cennet-Cehennem fanidir ve rü'yettullah câiz değildir. Bkz. Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, s. 189-191.

Cihad iki çeşittir: Birincisi cedel ve beyan ile yapılan, diğeri ise kılıç ve okla yapılandır.

Ne acayip, ne kadar da garip! *Haşviyye* ve ehl-i bid'attan, diğeri ile mücadelenin farkı nedir? Vicdanlarda pislik, kalblerde ve inançlarda bozukluk olmasın. **“İnsanlardan gizlerler de Allah'tan gizlemezler. Halbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düzük kurarken O, onlarla beraber idi. Allah yaptıklarını kuşatıcıdır.”**²⁹

Onlardan birisine *Haşviyye* ile ilgili meselelerden sorulunca o konuda susmayı emrederlerdi, bid'at olan haşevî meselelerden başkası sorulduğunda doğru cevabı verirdi. Şayet içinde teccim ve teşbih gizli değilse, haşevi meselelerde tevhid ve tenzihle cevap verirdi. Bu bidatçı gruba, her nereye gizlenseler, zillet vurulmuştur. **“Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa (fitneyi uyandırmışlarsa) Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar. Allah ise, bozguncuları sevmez.”**³⁰ Ellere bir fırsat geçse onu kullanırlar, bir fitne görseler ona yönelirler. Ahmet bin Hanbel, onun arkadaşlarının ileri gelenleri ve diğeri selef alimleri, bid'atçıların kendilerine nispet ettiklerinden, uydurduklarından ve ihtilaf ettiklerinden uzaktırlar. Ahmet b. Hanbel ve diğeri alimlerin, Allah'ın zatıyla kaim kadîm sıfatlarının, konuşanın konuşmasından, yazanların mürekkebinin dışında olduğuna inandıklarını nasıl zannedilebilir? Halbuki Allah'ın vasfı kadîm, şekiller ve lafızlar ise aklî bir zorunluluk, nakillerin sarahati ile sonradan(hâdis)'dir. Allah bunların sonradan meydana geldiklerini kitabında üç yerde haber verir:

Birincisi, **“Rablerinden kendilerine ne zaman yeni (muhtes) bir ihtar gelse...”**³¹ âyeti, gelenleri muhtes kıldı. Kim kalkıp da bunun kadim olduğunu iddia ederse Allah bunu reddetmiştir. Ancak bu hâdis, kadime bir delildir. Şu şekilde; biz Allah'ın ismini bir sayfaya yazdığımızda kadîm olan Rabb o kağıda hulûl etmiyor. Bunun gibi, kadîm olan vasıf bir kağıda yazıldığında yazılan vasıf, yazının girdiği yere girmiş olmuyor.

İkinci yer, **“Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki, hiç şüphesiz o (Kur'an) çok şerefli bir elçinin (getirdiği) sözdür.”**³² Resûlün sözü (kavlü resûl), resûlün bir sıfatıdır. Sonradan olanın sıfatı hâdistir ve burada Allah'ın kelamının kadim olduğuna delildir. Kim Resûlün sözünün kadîm olduğunu iddia ederse, Allah'ın sözünü reddetmiş olur. Yüce olan Allah bununla yetinmeyip, verdiği haberin üzerine tam bir şekilde yemin de etti. Allahu Teâla: **“Gördüklerinize yemin ederim ki..”** Yani, şahit olduklarınıza.

²⁹ en-Nisâ 4/108.

³⁰ el-Mâide 5/64.

³¹ el-Enbiyâ 21/2.

³² el-Hâkka 69/38-40.

“Görmediklerinize yemin ederim ki..” Yani, gözünüzün görmediklerine. Bu yeminde, O’nun zâtı, sıfatları ve bunun dışında yaratıkları özetlenmiştir.

Üçüncü yer, “Hayır, akıp giden, bir kaybolup bir etrafı aydınlatan yıldızlara andolsun, kararmaya yüz tuttuğunda geceye andolsun, ağarmaya başladığında sabaha andolsun ki, o (Kur’an) şüphesiz değerli, güçlü ve Arş’ın sahibi (Allah’ın) katında itibarlı bir elçinin (Cebrail’in) getirdiği bir sözdür.”³³

Kur’an’ın harf ve sestem oluştuğunu, bunun da bir Mushaf’ta yer aldığını iddia eden kişi ne hayret edilecek bir kişidir. Çünkü Kur’an herhangi bir sesi bulunmayan mücerret/soyut harflerle doludur. O halde onda sestem yazılmış bir harf yoktur. Çünkü telaffuz edilen harf yazılan şekil değildir. Bu sebeple lafzî harfler kulakla işitilir, fakat gözle görülmez. Yazılı şekiller ise, gözle görüldüğü halde kulakla işitilemez. Bu konuda tereddüt geçiren kimse, âlim bile olsa akıllılardan sayılmaz. Cenâb-ı Allah, Müslümanların içinde böylesi bid’at, hevâ ve sapıklık ehlini çoğaltmasın!..

Kim ki kadim vasfın Mushaf’a hulûl ettiğini söylese onun bu sözü, Mushaf yandığında Allah’ın kadim vasfının da yandığını söylemesini gerektirir. Allah bu söylenenlerden münezzehtir. O, yüce ve büyüktür. Kadim olanın durumu, değişikliği ve yok olmayı kabul etmez. Çünkü bunlar, kadim oluşa aykırı durumlardır.

Şayet **el-Eş’arî**’nin dediği gibi, Kur’an’ın kendisinde hulul olmayan bir Mushaf’ta yazılı olduğu iddia ediliyorsa, o halde neden Eş’arî’ye lanet okuyorlar? Yok eğer bunun tersini iddia ediyorlarsa şu âyetlere baksınlar:

“Bak, nasıl da Allah üzerine yalan uyduruyorlar;apaçık bir günah olarak bu onlara yeter.”³⁴

“Kıyamet gününde Allah hakkında yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün. Kibirlenenlerin kalacağı yer cehennemde değil midir?”³⁵

“Şüphesiz bu korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur’andır,”³⁶ âyet-i celilesine gelince, Arap dilcileri arasında ihtilaf yoktur ki “fî kitâbin meknûn” âyetiyle ilgili mahzuf bir ifadenin olması gerekir. Bu mahzufiyetle âyet-i kerime, daha önce zikrettiğimiz

³³ et-Tekvîr 81/15-20.

³⁴ en-Nisâ 4/50.

³⁵ ez-Zümer 39/60.

³⁶ el-Vâkıa 56/77-78.

gibi, ‘gizli bir kitapta yazılmıştır’ takdirinde olmalıdır. Risâletin sıhhati ve vahdaniyetle akıl da buna şahitlik eder. Müslümanların icmaina göre bu, sorumluluğun sebebidir. Akılla kadîm oluşa delil getirilemezse bu onlara şahit olarak yeter. Çünkü onlar (haşviyye), şeriat akli güvenilir saydığı ve şehâdetini kabul ettiği ve Kur’an’da birçok yerde onunla delil getirdiği halde, akli şahit olarak dinlemiyorlar. Kur’an’ın akli şahit olarak göstermesine, tekrar yaratmaya ilk yaratma ile delil getirmesi gösterilebilir.³⁷ Yine bundan başka şu âyetler de delil olarak getirilebilir:

“Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Şayet yerde ve gökte bundan başka ilahlar da bulunsaydı onlar fesada uğrardı.”³⁸

“Allah evlat edinmemiştir; O’nunla beraber hiçbir tanrı da yoktur. Aksi taktirde her tanrı kendi yarattığını sevk ve idare eder ve mutlaka onlardan biri diğerine galebe çalardı. Allah onların (müşriklerin) yakıştırdığı şeylerden münezzehtir.”³⁹

“Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah’ın yarattığı her şeye ve ecellerinin olabileceğine bakmadılar mı?”⁴⁰

Allah’ın kabul ettiğini şahit olarak kabul etmeyen, Allah’ın sağlamaştırdığını delil olarak düşüren kaybeder. Onlar nakledilene müracaat ederler. Bu sebeple biz de nakille delil getirdik ve akli olanları bıraktık. Tuzak olarak buna ihtiyaç duysaydık açıklardık, yok eğer ihtiyaç duymazsak erteler, geri bırakırız. Sahih bir Hadis’te: “Her kim Kur’an-ı okur, i’rab ederse onun için okuduğu her harfe karşılık on sevap vardır. Her kim de okur fakat i’rab edemezse, onun için de okuduğu her harfe karşılık bir sevap vardır,”⁴¹ buyrulmuştur. Kadîm ise ses ile ayıplı, i’rab ile tam olmaz. Allahü Teâla: **“Çekeceğiniz ceza yapmakta olduğunuzdan başka birşeyin cezası değildir”⁴²** buyuruyor. Resûlullah (a.s) bizim okuduğumuz Kur’an’la mükafatlanacağımızı haber verdiğine göre, okumak bizim işlerimizdendir. İşlerimiz ise kadîm değildir. Şüphesiz bu bilgi insanlara, Allah’ın ve Resûlünün sünnetini bilmeden, akılların zayıflığı ve zihinlerin tembelliğinden önce verilmiştir ki, Kur’an lafzı şeriatla ve dilde kadîm bir vasfı ifade için kullanıldığı gibi, hâdis olan okuyuş

³⁷ Bkz. Yâsîn 36/80.

³⁸ el-Enbiyâ 26/21.

³⁹ el-Mü’minûn 23/91.

⁴⁰ el-A’raf 7/185.

⁴¹ Beyhakî, “**Şuabu’l-İman**” adlı eserinde İbn Ömer’den bu hadisi zayıf bir isnatla merfû olarak şu şekilde rivâyet etmektedir: “Her kim Kur’an-ı okur, i’rab ederse okuduğu her harfe karşılık yirmi sevap vardır. Her kim i’rab etmeksizin Kur’an-ı okursa her harfe karşılık on sevap vardır.” (Bkz. Beyhakî, Ebû Bekr, **M. Şuabu’l-İman**, (ihtisar ed. Kazvîni), Beyrut, 1985, s. 46-47.

⁴² es-Saffât 37/39.

için de kullanılır. Allahu Teâla: “**Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir**”⁴³ âyetinde *Kur’an* kelimesiyle, okuyuşu (kıraat), kastediyor. Çünkü *Kur’an*’ın dışında bir başka *Kur’an* yoktur. “**O halde, biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et.**”⁴⁴ *Okuyuş*, okunanın kendisi değildir. Okuyuş, sonradan olan (hâdis) bir iştir. *Okunan* ise, kadimdir. Allah’ı andığımızda, zikrimizin hâdis, zikredilen Allah’ın kadim olması gibi. Bunlar sadece Eş’arî mezhebinin görüşlerinin bir parçasıdır.

*Hazâm söylese ona inanın/çünkü söz, Hazâm’ın söylediğidir.*⁴⁵

Bu konuda söyleyecek söz çoktur. Eğer dinin korunması, bid’atçıların sesini kısmak âlimler üzerine vâcip olmasaydı, Haşvîler zamanımızda Müslümanların namus ve şereflerini yaralayacak şekilde dillerini uzatmasaydı, bu meselede olduğu gibi izah etmekle insana iyilik yapardım. Ancak, Allah bize cihadı ve dinini muzaffer kılmayı emretti. Sultanın silahının kılıç ve ok olması gibi âlimin silahı da; ilmi ve dilidir. Sultanlar için silahlarını müşrik ve kafirlerden çekip kınlarına sokmasının caiz olmaması gibi, âlimlerin de silahlarını bid’atçılardan ve sapıklardan çekip kınlarına sokması caiz olmaz. Kim Allah’ın dinini müdafaa eder ve yayarsa Allah’ın onu, uyumayan gözüyle gözetmesine layık olur, yenilmez izzetiyle güçlendirilmesine, yolda bırakmayan desteğiyle desteklemesine ve bütün yaratıklardan korumasına hak kazanır: “**Allah dilemiş olsaydı onlardan başka türlü de ölç alırdı, bunun böyle olması kiminizi kiminizle denemek içindir.**”⁴⁶ Allah’ı tenzih edenler ve birleyenler yemin ve şahitlik yerlerinde şahitlerin karşısında bununla fetva vermeye, mescitlerde ve medreselerde yüksek sesle bunu ilan etmeye devam ettiler. **Haşvîlerin** bid’atı gizlidir, bunun karşısına açıkça çıkmaya imkan bulamaz. Bilâkis, avamın cehaletinde gizlenir, muhakkak böyle zamanlarda açığa çıkmıştır. Allah’tan adeti üzere bunları yok etmekte acele etmesini diliyoruz. Öncede geçerli olan sünneti üzere onların zelil olmalarına hükmetmesini istiyoruz. Halef ve seleften Allah’ı tenzih eden ve birleyenlerden Allah razı olsun. Âmin.

Ne hayret edilecek bir durumdur ki onlar Eş’arî’yi, “ekmek doyuran, su kandıran, ateş yakan değildir” sözünden dolayı kötülüyorlar. Halbuki bu, Allah’ın manasını kitabında indirdiği bir ifadedir. Şüphesiz doyurmak, kandırmak ve yakmak Allah’ın yaratıklarına has kıldığı sonradan olan şeylerdir. Ekmek doyurmayı, su kandırmayı ve ateş yakmayı

⁴³ el-Kıyâme 75/17.

⁴⁴ el-Kıyâme 75/18.

⁴⁵ Lüceym b. Sa’b’ın veya câhiliye şâirlerinden Vesîm b. Târik’in sözü olduğu rivayet edilir. Bu sözde geçen ‘Hazâm’ ise, Lüceym’in hanımıdır. Bu söz Araplar arasında darb-ı mesel olarak kullanıla gelmiştir. Kendi sözünden başkasının sözüne güvenmeyenler için söylenir. (Bkz. İbn Hişâm el-Ensârî, **Muğni’l-Lebîb**, (tahk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Kahire, ts., I, 220.

⁴⁶ Muhammed 47/4.

yaratmıyor, bu konuda sebepler onlar olsa da.. Yaratan ise, sebebin kendisi değil, müsebbiptir, Allah'ın şu sözünde buyrulduğu gibi:“ **Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.**”⁴⁷ Bu âyet Hz. Peygamberi atma işini yaratmaktan uzaklaştırdı, o atma işine sebep kendisi olsa da. Yine Allahü Teâla: “**Doğrusu güldüren de ağlatan da O’dur. Öldüren de diriltenden de O’dur.**”⁴⁸ Burada Allah güldürme, ağlatma, öldürme ve dirilmeyi sebeplerinden ayırarak doğrudan kendisine izafe etti. Aynı şekilde Eş’arî de doyurma, kandırma ve yakmayı sebeplerinden ayırarak yaratanına izafe etti. Bu görüşünde şu âyetlere dayanmıştır:

“İşte Rabbiniz Allah O’dur. O’ndan başka tanrı yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır.”⁴⁹

“Allah’tan başka bir yaratıcı mı var?”⁵⁰

“Bilakis, onlar ilmîni kavrayamadıkları ve henüz yorumu da kendilerine bildirilmemiş olan şeyi (Kur’an’ı) yalanladılar.”⁵¹

“Siz benim âyetlerimi, ne olduğunu kavramadan yalan saydınız öyle mi?”⁵²

*Nice ayıplar vardı, doğru söz olan/bunların âfeti, hasta anlayıştan gelir.*⁵³

Kavmin en aşağısından razı olan ve onların en uzağından hoşlanmayı tenzih ederiz. ‘**Allah’a yaptığından sorumlu tutulmaz, onlar ise, sorguya çekileceklerdir.**’⁵⁴

Bu cümleden olarak, her âlime hak zayıflatıldığında ve doğru yok olmaya başlayınca hakkın ve doğrunun zaferi için bütün gücünü harcaması, bu işi, kendi nefisinden üstün tutması gerekir. Eğer hak galip gelir, doğru açığa çıkarsa onların gölgesinde gölgelenmesi, bu ikisinin dışındaki hiçbir şeyin damlalarına ihtiyaç duymadan, bunlarla kolayca yetinmesi gerekir:

Senin azın (senden gelen az şey) bana fayda verir/ancak senin azın için az denilmez.

Dini güçlendirme yolunda nefisleri tehlikeye atmak meşrûdur. Bu sebeple, Müslümanların kahramanlık olarak kendilerini müşriklerin saflarına atmaları caizdir. Aynı şekilde iyiliği emredip kötülüğü yasaklamayı, dinin kaidelerini hüccetlerle ve burhanlarla

⁴⁷ el-Enfâl 8/17.

⁴⁸ en-Necm 53/43-44.

⁴⁹ el-Enâm 6/102.

⁵⁰ Fâtır 35/3.

⁵¹ Yunus 10/39.

⁵² en-Neml 27/84.

⁵³ Mütenebbî, Ebû Tayyib, **Dîvan**, (tahk. Ömer Fârûk), Beyrut, ts., IV, 246.

⁵⁴ el-Enbiyâ 21/23.

kuvvetlendirme işini de tehlikeye atmak meşrûdur. Kim ki kendi nefsinden korkarsa bu mücadelede ondan vücûbiyet düşer, fakat mubahlık kalıcıdır. Kim, nefsi tehlikeye atmanın caiz olmadığını söylese haktan uzaklaşmış, doğrudan ayrı düşmüştür.

Bu cümleden olarak her kim Allah'ı nefesine tercih ederse Allah da onu tercih eder. Kim insanların hoşuna gitmeyen bir şeyle Allah'ın rızasını talep ederse, Allah da ondan razı olur ve insanları ondan razı kılar. Kim de Allah'ın hoşlanmadığı bir şeyle insanların rızasını isterse Allah da ondan hoşlanmaz ve insanların ondan hoşlanmamasını sağlar. Allah'ın rızası herkesin razı olması için yeterlidir:

*Keşke hayat acıyken sen tatlı olsan/keşke insanlar kızgınken sen razı olsan.*⁵⁵

Her şeyin, kaybedince bir telafisi vardır/Allah'tan gelen şeyin, kaybedersen telafisi bulunmaz.

Hz. Peygamber (a.s) şöyle buyurmuştur: **“Allah'ın dinini muhafaza et ki, Allah da seni muhafaza etsin. Allah'ın dinine yardım et ki, Allah'ı hep önünde bulursun.”**⁵⁶ Bir başka hadis'te ise; **“Allah'ı nefislerinizle zikredin. Şüphesiz ki Allah kulu kendi nefsinden indirir, onun kendi nefsinden indirdiği yerde.”**⁵⁷ Bazı büyükler ise şöyle demişlerdir: *“Allah'ın katındaki yerine bakmak isteyen, Allah'ın kendi katındaki yerine baksın.”*

Allah'ım! Hakkı muzaffer eyle. Doğruları açığa çıkart. Doğru bir işle bu ümmeti kuvvetlendir. Öyle bir iş ki, senin dostun o işte izzet, düşmanı zillet bulur. O işte sana itaatle iş yapılır, sana isyan yasaklanır.

Hamdin her türlü kendisine dayandığım ve güvendiğim Allah'a mahsustur. O bana yeter, ne güzel yardımcıdır. Yüce Allah, Efendimize, onun ailesine ve ashabına rahmet etsin, bizimle beraber. (Âmin). ♦

⁵⁵ Hamedânî, Ebû Firâs, **Dîvan**, (şârih. Halil ed-Deveyhî), Beyrut, 1991, I, 24.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 293, 303, 307. Bu hadîs'in bir başka varyantı da şöyledir. Ebu'l-Abbas Abdullah b. Abbas'tan rivâyet edilmiştir: Demişti ki: **“Birgün Allah Rasûlünün terikesinde idim. Evlat, sana birkaç kelime belleteyim buyurdu: Allah'ı (yani emir ve nehyini) gözet ki, Allah da seni gözet sin. Allah'ı gözet ki, O'nu karşında bulasın. Bir şey istediğin vakit Allah'tan iste. Yardım dilediğin vakit, Allah'tan iste. Yardım dilediğin vakit Allah'tan dile. Şunu bil ki, bütün yaratılmışlar elbirliği ile sana bir fayda ve menfaat bahşetmek isteseler, Allah'ın sana yazdığından fazla bir şey bahşedemezler. Aynı şekilde bütün mahlukat elbirliği ile sana bir zarar vermek isteseler, Allah'ın sana taktir ettiği zarardan ziyadesini yapamazlar. Kalemler (işleri hitama erip) kaldırılmış, sahifeler de (üzerindeki yazılar tamam olup) kurumuştur.”** Tirmizî, **Sünen**, fi Sıfati'l-Kıyâme 60.

⁵⁷ Kaynaklarda bulunamamıştır.

DEĞERLENDİRME

Görüldüğü gibi ‘**Mülhatü’l-İ’tikâd**’ risâlesinin mukaddimesi Allah’ın ne olmadığını anlatan selbî/soyutlama sıfatlarına ayrılmıştır. Müellif yeri geldiği zaman Allah’ın ne olduğunu anlatan subutî sıfatlara da değinmiştir. Bu risâlenin özünü, “*İlahi zat/sıfat*” ilişkisi ve Kur’an’a saygısızlığın dinî açıdan doğuracağı durum, oluşturmaktadır.

Sosyolojik bir vâkıa olarak tarihte iz bırakmış herhangi bir düşünce veya bilim disiplininin oluşumunda yaşanan hâdiselerle fikirler arasında çok yakın bir ilişki ağı mevcuttur. Bir inanç felsefesi disiplini olan Kelam bilimi de yukarıdaki kuraldan ayrı düşmez; aynı iddialar bu bilim için de geçerlidir. Kelam bilimi, hicrî I. yüzyılın sonlarından itibaren öncelikle İslam coğrafyaları içerisinde saf İslam inanç sistemine içeriden, belli bir süreçten sonra dışarıdan yöneltilen itirazlara karşı bir savunma amacı ile doğmuştur. Biz bunun bir benzerini bu risâlede de görüyoruz.

İslam kaynaklarından öğrendiğimize göre İzz b. Abdisselâm, muhalifleri Hanbeliler tarafından zamanının yöneticisine, sözde Kur’an’a saygısız davranan Eş’arî akîdesini savunduğu gerekçesi ile şikâyet konusu yapılır. Toplumsal/sosyal tabanı da etkileyici bu suçlamamın arkasında **Ebu’l-Hasan el-Eş’arî**’nin Allah’ın Kelam sıfatı konusunda selefî bir ekol olan Hanbeliler gibi düşünmemesi yatmaktadır. Çünkü Hanbeliler –Ahmed b. Hanbel’in kendisi değil- Kur’an’ın sadece anlamının değil, harf ve sesinin de yaratılmamış olduğunu ileri sürmektedirler. İşte bu görüşlerini genelleştiren Hanbeliler, iktidar desteğini de arkalarına alarak bu görüşü geçmişte belli bir dönem Mu’tezile’nin yaptığı gibi, İslam’ın tek bir yorumu olarak topluma dayatmaya çalışıyorlar; bu yorumu benimsemeyen şahıs ve kitleleri Kur’an’a saygısızlık yapmakla suçluyorlardı. Bir nevi onlar, hicrî III. yüzyılda Mu’tezile ile **Ahmed b. Hanbel** (ö. 241/855) arasında geçen polemikğin bir benzerini hicrî VII. yüzyılda Eş’arî ekol ile müteahhirûn Hanbeliler arasında yaşatmak istiyorlardı. Mu’tezile ‘*Kur’an yaratılmıştır*’ düşüncesini muhaliflerine zorla dayatmaya çalışırken iktidar desteğinden güç alıyordu; Hanbeliler de ‘*Kur’an’ın manası ve lafzı yaratılmamıştır*’ derlerken, iktidarın desteğini yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Bu açıdan her iki ekolün görüşlerinde değil ama, izledikleri siyasetlerinde bir benzerlik/paralellik göze çarpmaktadır. Olayın bir başka boyutu da siyasetin itikadileştirilerek halkın, iktidarın meşrûluğunu onaylayıp onaylamadığının test edilmesidir. Bu tartışmaların arka plânına baktığımız zaman böyle bir sonucun ortaya çıktığı da görülecektir.

İşte İzz b. Abdisselâm popülist bir çizgi izleyen Hanbelilerin bu baskıcı siyasetlerine rağmen görüşlerinden asla geri adım atmaz. Kur'an'ın sadece lafzının yani harf ve seslerinin mahluk olduğunu, onun anlamının ise mahluk olmadığını iddia eder. Bu ve benzeri konulardaki görüşlerini kanıtlamak için adı geçen risâleyi kaleme alır. Görüldüğü gibi bu risâlede İzz b. Abdisselâm, çok önemli bir şey de söyler. İslam inanç sisteminde '*kutsal*' olanın sadece Allah kelamı olduğunu vurgular. Bunun dışındaki şeylerin halk katında kutsallık yaftasıyla anılmasının izâfî ve itibarî olduğuna dikkatleri çeker. Müslüman kültüründe bazı şeylerin, örneğin Ka'be ve Hacerü'l-Esved gibi mekan ve nesnelere taşıdığı hatıra ve gördüğü vazife açısından bir değer taşıdığına işaret eder ki, aslında O, çok önemli bir tevhid ilkesine de parmak basmış olmaktadır. Maalesef bu ilke tarihi süreçte muhafaza edilmediği için bir çok sapmaları da beraberinde getirmiştir ve putperestliğe davetiye çıkarmıştır.

İzz b. Abdisselâm bu risâlede sık sık '**Haşviyye**' olgusu üzerinde de durarak, kendi döneminde özellikle de İslam'ın yorumunda öne çıkan '**Haşviyye**' dediği bir zümreden de söz eder. Kendisini döneminin iktidarına şikâyet eden bu zümreyi, Allah'ı mahlukatına benzeten müşebbihe olarak tanıtır.

O halde Haşviyye olgusu nedir?

Arapça'da *h.ş.y* kökünden türetilmiş olan haşiv, lügatte yatak, yastık dolgusu olarak kullanılan yün ve pamuğun adıdır. Eğer sözü niteleyen bir sıfat olarak kullanılırsa, herhangi bir konuşmada lüzumsuz ve faydasız ziyâde ifadelere '*haşiv*' denir.⁵⁸ Bu tanımlamalardan anlaşıldığı kadarı ile haşv, konuşma veya yazımda, lüzumsuz, faydasız ve dolgu maddesi olarak kullanılan söz ve ifadelere genel olarak verilen bir adlandırma olduğu anlaşılmaktadır.

İslam düşünce tarihinde Haşviyye kavramı, kaba bir mücessime telakkisi ifade eden hadisleri, hiçbir tenkit, tevil ve tetkike tabi tutmaksızın hatta diğer hadislerle tercih ederek sahih hadis addedip harfiyen, lafzî olarak tefsir eden bazı hadis ashâbı hakkında kullanılan ve hakaret anlamı içeren bir tabirdir. Haşviyye, meselenin '*nasıl olur*' tarafı üzerinde durmadan (bilâ keyf, bilâ şerh) Allah'a insan veya herhangi bir nesne sureti izâfe eden tabirleri kullanmakta bir sakınca görmüyorlardı.⁵⁹

⁵⁸ Geniş bilgi için bakınız. İbn Faris, Ebu'l-Huseyin Ahmed, **Mu'cemu Mekâyisi fi'l-Lüga**, (tahk. Şehâbeddîn Ebû Amr), Beyrut, 1994, s. 303; Cürcânî, Seyyid Şerîf, **et-Ta'rifât**, (neşr. Abdurrahmân Umyere), Beyrut, 1987, s. 120.

⁵⁹ Bkz. Müfîd, Muhammed b. Nu'mân, **Evâilu'l-Makâlât**, Tebriz, 1371, s. 41.

Hicrî II. yüzyıldan itibaren Haşviyye, hadis rivayeti ile meşgul olan, Fıkıh ve Kelam gibi entelektüel alt yapıdan yoksun olmakla birlikte, sistematik bir metoddan da mahrum olan kesimlere verilen bir lakap olmuştur. İslam düşünce tarihinde Abbasi halifesi Me'mun (ö.198/813) döneminde başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere onun izleyicisi olan Hanbelilere uygulanan mihne süreciyle Haşviyye olgusu başlamıştır.⁶⁰

Haşviyye olgusu ilk defa ne zaman ortaya çıkmıştır?

Haşvîliğin özünü aklın değer ve önemini hafife alma, nasların zâhiri anlamlarına sarılma anlayışı oluşturur. İslam düşünce tarihini incelediğimizde “Haşviyye” bağımsız ve muayyen bir fırka olarak pek mümkün görünmemekle birlikte, ortaya çıkışına dair bazı tarihi bilgilerin nakledildiği bilinmektedir. Kimi tarihçiler, “Haşviyye”nin oluşum sürecini tabiûnun büyüklerinden **Hasan-ı Basrî** (ö.110/728) ile başlatırlar. Haşviyye'nin en büyük alâmet-i fârikası, teşbih ifade eden âyet ve hadislerin anlamını zâhirine hamlederek, asıl maksadı ihmal etmeleridir. Nakil ve nastan başka bir şey tanımayan, akla ve düşünceye hiç değer vermeyen halk tabakasından bir grup ravi Basra'da Hasan-ı Basrî'nin ilim meclisine devam ediyorlardı. Huzurunda saçma sapan konuşunca, “*bu kimseleri ders halkasının dışına atınız*” dedi. Böylece onlar “haşviyye” diye adlandırılmış oldu.⁶¹

H. S. Nyberg, Mu'tezile'nin ilk görüşlerinin naslara nüfûz edemeyen lafzî manalardan öteye geçemeyen müşebbihe ve mücessime olarak nitelendirilen “haşviyye”yi reddetmek olduğunu söyler. Müellife göre teccim inancı, Mu'tezile'nin doğuş çağında İslam'a girer. O dönemde “haşviyye” diye adlandırılan ehl-i hadisten çokları hadislerde geçen haberî sıfatları ulûhiyyet makamına yakışmayan yaratılmışlık vasıflarına benzettiler.⁶² Mu'tezile'nin anladığı gibi Haşviyye'yi sadece “*ehl-i hadis*”e inhisar ettirmek doğru değildir. Her fırkanın içerisinde bu zihniyeti bulmak mümkündür. Müteşâbih âyetleri israiliyat ve gnostik düşüncelerle tefsir etme yolunu benimseyen kimselerin tümü bu nitelendirmenin içerisine girer. Kelam bilginlerinin yaptığı tanımlardan da bu durum anlaşılmaktadır. Kelam bilginleri Haşvîliğin fâilleri üzerinde değil daima fiilleri üzerinde durmuşlar, yani, bu konuda açıkça bir ilke ortaya koymuşlardır. Bu açıklayıcı tanımlamalardan bazıları şunlardır:

⁶⁰ Krş. Altıntaş, Ramazan, “**Haşviyye'nin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri**” C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, (Sivas 1999), s.61-63; Özafşar, Mehmet Emin, **İdeolojik Hadisçiliğin Tarihî Arka Planı**, Ankara, 1999, s. 29.

⁶¹ Bkz. İbn Asâkir, **Tebyinü Kezibi'l-Müfterî**, s.5; Sübkî, Takiyyüddîn, **es-Seyfu's-Sakîl**, (tahk. M. Zâhid el-Kevserî), Kahire, 1937., s.12-13.

⁶² Nyberg, H.S., “**Mukaddime**”, (Hayyat, Ebu'l-Huseyn, el-İntisâr), Kahire, 1925, s.53.

Ebu'l-Meâli el-Cüveynî (ö. 478/1085), Allah'ın kelimasının kadimliğini Mushaflarda yazılı metinlere (harf ve seslere) kadar indirgeyen zümreleri Haşviyye olarak isimlendirir.⁶³ **Takiyyüddîn es-Sübki** (ö.756/13559 ise, Haşviyye'yi, câhil, akli kıt ve nasların zâhirine takılıp kalan kimseler olarak anlar.⁶⁴ Bu tanımlamalardan anlaşıldığına göre tarih boyunca haşviyye, aklın kullanılmasına karşı çıkanlar anlamına geldiği gibi, dolaylı olarak aklî ilimlere de iyi gözle bakmayan kimseler olarak da görülmüşlerdir. Bu sebeple Felsefe ve Mantık gibi ilimlere iyi gözle bakılmamış, hatta bu peşin hükümlülüğün doğal bir sonucu olarak Kelam ilmi de zemmedilmiştir.

İzz b. Abdisselâm bu risâlesinde doğrudan Ahmed b. Hanbel'in kendisini eleştirmez, hatta onu tenzihçi olarak tanımlar. O, ilâhi sıfatları anlama konusunda kendilerini Ahmed b. Hanbel'e nispet eden Hanbelilerin bakış açısını eleştirir. Onları selefin itikadından sapmakla suçlayarak '*teşbihçi haşviyeciler*' olarak adlandırır. Onun yaşadığı dönemde kendisini hedef alan Haşviyye zümresi, müteşâbih âyetlerin lafzından yola çıkarak teşbihe düşmeleri, faydasız boş söz söylemeleri, özellikle hadislere boş sözler karıştırmaları sebebiyle eleştiri konusu yapılmıştır. Müellife göre böylesi bir metot selef mezhebine sözle aidiyet oluşturmayacağını, fiile bakılması gerektiğini gündeme getirmektedir. Selef tevili benimsemekle birlikte, asla Haşviyeciler gibi tecsim ve teşbihe düşmemiş, daima Allah ve din adına konuşurken tevhid ve tenzihe bağlı kalma ilkesini gözetmiştir. Bu sebeple müellif hem selefi savunmak ve hem de haşviyyeyi eleştirmek adına onların inançsal portrelerini şöyle tasvir eder: "Haşviyye, Allah'ı mahlukatına benzeten müşebbihedir. Haşviyye, boş laf izhar etmekten çekinmezler. Bunun "**kendilerine bir yarar sağlayacağını sanırlar. Dikkat edin, onlar şüphesiz yalancılardır.**"⁶⁵ Müşebbihe ise, "**ya yiyecekleri bir haram için yahut da alacakları değersiz bir dünya malı için**"⁶⁶ selef mezhebi görünümünde gizlenenlerdir. Halbuki selef mezhebi tevhid mezhebi olup tecsim ve teşbih mezhebi değildir.⁶⁷

İzz b. Abdisselâm, tarihte **İmâm-ı Gazâli** (ö.505/1111) ve İslam filozofları arasında sert tartışmalara sebep olan varlık düzleminde tabî illet mi yoksa ilâhi illet mi geçerlidir? Soruları çevresinde dolaşan "*nedensellik*" sorunu üzerinde de durur. Bir nevi, "Haşviyye" zümresi tarafından suçlanan Eş'arî'yi savunmak maksadıyla bu konuya değinir. İzz, tercümesini sunduğumuz metinde de görülebileceği gibi, *sebeplilik* konusundaki görüşünü

⁶³ Cüveynî, Ebu'l-Meâli, **el-Akîdetü'n-Nizâmîyye**, (tahk. M. Zâhid el-Kevserî), Kahire, 1948, s.21.

⁶⁴ Subki, Takiyyüddîn, **es-Seyfu's-Sakîl**, s. 13-15.

⁶⁵ el-Mücâdele 58/18.

⁶⁶ en-Nisâ 4/91.

⁶⁷ İzz b. Abdisselâm, **Mülhatü'l-İ'tikâd**, s.16-17.

İlâhi illetten yana tavır takınan Eş'arî ve onu izleyen mensupları gibi belirtir. Eş'arîler Allah'ın kudretine halel getiririm ve bir de mu'cizeyi savunmada güçlük çekerim endişesiyle kanaatlarını ilâhî illetten yana belirtmişlerdir. Bir başka açıdan onlar zihinsel olarak âlemde tabîi illet yasalarını kabul etmenin iki fâil tanımaya götüreceğinden ve böyle bir inancın da insanı şirke düşüreceğinden çekinmişlerdir.⁶⁸

Halbuki tamamıyla İlâhi illetten yana olmak, tabiatta geçerli olan fiziksel yasaları hiçe saymak ve Allah'la insanı karşı karşıya getirici iki râkip konumunda bir atmosfere taşımak doğru değildir. Burada insanın sorumlu olduğu alanla sorumlu olmadığı alan ve kevnî yasaları birbirinden kesin sınırlarla ayırırsak belki de bu tartışmalar daha asgari düzeye inecek ve yerinden oynamış olan sahih akîde ve fikir taşları yerli yerine oturacaktır. Çünkü konunun doğrudan kaderle de yakın bir ilintisi ortaya çıkmaktadır. Maalesef İslam dünyasında bu alana ilişkin tartışmalar o hale gelmiştir ki, bir tarafta insanın sorumluluğunu hiçe sayan bir zihniyetin teşekkülüne yol açılırken, öte yandan top yekûn kaderi mahkum etmeye yönelik bir zihniyetin de doğuşunun kapısı açılmıştır. İzz b. Abdisselâm bu konuya bir yenilik getirmiş ya da sorunu geniş bir çerçevede ele almış değil, Eş'arîliğin bilinen görüşünü tekrarlamıştır.

Sonuç olarak **“Mülhatü'l-İ'tikâd”** risâlesinin muhtevasını hicrî VII. yüzyılda geleneksel olarak rey ekolüne bağlı bir âlimin kendi döneminde karşı karşıya kaldığı mihne karşısında kelâmullah konusundaki görüşlerini sesli olarak savunması oluşturur. Aynı zamanda bu risâle İslam kültür tarihine ışık tutması açısından önem arz eden bir malzemeye de kaynaklık ve tanıklık etmektedir. Tarihçiler için hem de iyi bir malzeme ve kaynaktır. Çünkü, hem o dönemin siyâsî, fikrî, akîdevî ve kültürel hayatına ışık tutmakta, bir başka açıdan da bir âlimin geleneği muhafazada nasıl bir gayret gösterdiğinin canlı tanığı olmaktadır. Âdeta bu durum, nasıl ki hicrî III. yüzyılda Mu'tezile ve Hanbeliler arasında yine Kelâmullah konusunda bir Kelam tartışmaları yaşanmışsa, hicrî VII. yüzyılda da Eş'arîlerle Hanbeliler arasında yine bir benzer konuda bir kelam tartışmaları yaşandığının canlı örneği, dikkat çekicidir. Müellifin bütün dönemlerde İslam düşüncesinin önünde en büyük engel olarak görülen “haşviyyeci” tavırla mücadelesi, ayrıca alkışlanmaya değer bir çabadır ve her dönemde de İslâm bilginlerinin bu örnek tavrı sürdürmeleri gerekir, kanaatindeyim.

⁶⁸ Bkz. Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **Tehâfütü'l-Felâsife**, Kahire, 1923, s. 67-68.

B. BİD'AT RİSÂLESİ*

1. Bu Risâlenin Yazılış Öyküsüne Dair Bazı Notlar:

Genellikle ırmakların ilk kaynaklarından çıkan suları oldukça berrak ve temizdir. Ama ırmağın geçtiği yatakların toprak türüne ve bu yataklara karışan atık maddelerin cinsine göre suların vasfında, yani tadında, kokusunda ve renginde değişimler yaşandığı bir vâkıadır. Kısacası, ilk çıktığı kaynağında temiz ve berrak olan nehirlerin ve ırmakların suyu, geçtiği toprak yataklarının rengine göre renginde ve kimyasal yapısında ârızî olarak bazı değişimler yaşanır. Toprak çeşitlerinin farklı oluşundan dolayı bu suların farklı renk almalarında yadırganacak bir durum yoktur. İşte bunun gibi yaşanan din de zamanla bazı aşınmalar ve başkalaşımalar geçirebiliyor. Bunu belli bir sınıra kadar doğal karşılamak gerekir. Örneğin, Kur'an ilk defa Mekke'de nâzil olmaya başladığı süreçte toplumun inanç ve din anlayışında meydana gelen sapmaları düzeltti ve yeni hükümler koydu. Nasıl ki, bir ırmağın suları geçtiği yerlerde değişik toprak çeşitleriyle teması esnasında vasıflarında bir takım değişimlere uğramışsa, İslam da gerek fetihler ve gerekse başka milletlerin örf, âdet, medeniyet ve kültürleriyle karşılaşması sonucu farklı zenginlikler kazanmasına yol açmıştır. Biz bu farklılığı, deseni, albeniyi, folklorik yapıdan tutun da giyim, kuşamdan ev ve dinî yapıların mimarisine ve hatta mutfak kültürüne kadar götürebiliriz. Bütün bu unsurlar ve anlayışlar İslam'ın tevhid ilkesini ve naslarla açıkça tahkim edilerek belirlenmiş ibadet İslam'ını muhafaza ettiği sürece bir zenginlik kaynağı olarak görülmüştür. Son zamanlarda din sosyologlarının Arap Müslümanlığı, Fars Müslümanlığı ve Türk Müslümanlığı gibi kategorik değerlendirmelerde bulunmalarının temelinde sanırım yukarıda değindiğimiz düşünce yatmaktadır. Kanaatimce iyi niyetli olduktan sonra bu kategorik ayrımlarda yadırganacak bir durum söz konusu değildir. Demek ki dinî hayat, belli bir tarihi süreçten sonra toplumların kültürel yaşam tarzlarıyla örtüşerek folklorik bir din anlayışlarını da beraberinde getirebilmektedir. Elbette ortaya çıkan bu yeni dinî yaşam biçimlerinin durması gereken sınırdan durmadığı takdirde müdâhale edilmesi gereken yönleri olmalıdır ve olmuştur da. Acaba bunun sınırlarını nasıl çizeceğiz?

İslam düşünce tarihinde saf/gerçek İslam olanla sanal/şibih İslam olanın arasını ayırt etme konusunda karşımıza çıkan kavramlardan birisi de bid'at kavramıdır. Tarih boyunca hem Kelam ve hem de Fıkıh bilginleri arasında icat etmek, inşâ etmek anlamlarına gelen “*bid'at*” kavramına yüklenen anlam ya da bu anlamın sınırının nerede başlayıp nerede bitmesi gerektiği çevresinde farklı anlayış biçimleri gelişmiştir. Gerçekte bu farklı anlayış tarzlarının medeniyet bağlamında kapanmaya ve açılmaya yol açıcı önemli sonuçları da

* Bu risâlenin orijinal/asıl adı Sübkî'nin Tabakât'ında “*Şerhu Salâti'r-Ragâib ve me't-Tefeka Beyne's-Şeyhayn*”/ “*İzz b. Abdisselâm ile İbnu's-Salâh'ın İttifak Etmedikleri Regâib Namazının Açıklanması*” adını taşımaktadır. Müellif bu risâlede, bid'at konusundaki anlayışlarına da değindiği için okuyucunun dikkatini çekmek adına ‘Bid'at Risâlesi’ demeyi uygun bulduk.

vardır. Şöyle ki, İslam kurucu ve tekevvün ettirici medeniyet bağlamında bütün zamanlarda sıçrama yapsın mı ya da dinî görünüm olarak içe kapanıp, büzülüp tarih dışlılığı mı yaşasın? Acaba İzz b. Abdisselâm bu sorunun hangi tarafında yer almaktadır? Şimdilik bunun cevabını erteliyor ve tercümenin sonucunda yapacağımız değerlendirmeye bırakıyoruz. Ama bizi burada daha çok bu risâlenin yazılış öyküsünün ve bir âlimin duyarlılığının perde arkası ilgilendiriyor.

İzz b. Abdisselâm yaşadığı çağın iki büyük ilim ve kültür merkezi niteliği taşıyan Şam ve Kahire’de değişik görevlerde bulunur. Hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Şam’da kâdılık, Emevî camîi hatipliği, Azîziye ve Gazâlî medreselerinde de müderrislik gibi hizmetlerde bulunur. Yaşadığı dönemde ortaya çıkmış olan ve gerçek İslam’ın üzerini örtücü bid’at ve hurafelerle de yoğun bir şekilde mücadelelere girişir. Hicrî 637 yılında Şam’da Emevî camiinde görev yapmaya başladığı yılın Recep ayının başlangıç öncesi Cuma vaazında Regâib namazının bid’at ve bu namazla ilgili hadisin de uydurma olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca bu sözlü uyarı ile yetinmeyen İzz b. Abdisselâm, görüşlerini bir risâle yazarak halkı, bu bid’attan sakındırmaya çalışmıştır. Bu risâleye Regâib namazından sakındırma anlamında “*et-Terhîb an Salâti’r-Regâib*” adını vermiştir.⁶⁹

Muhtelif İslam beldelerinde Recep ayının ilk Cuma gecesi ve Şaban ayının on beşinci gecesi kılınan bu namaz müellifin Regâib namazının bid’at olduğuna dair yazmış olduğu risâlede **İbn Ebî Randaka et-Turtûşî** (ö.525/1131)’den naklettiğine göre hicrî 480’de Kudüs’te ortaya çıkmıştır. Regâib namazı, İzz b. Abdisselâm’ın gayretli çabaları ve sultan Kâmil Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb’un (ö.662/1230) direktifleriyle resmen yasaklanmış olmasına rağmen daha sonra özellikle sûfî çevreler tarafından uygulama alanı bulmuştur.⁷⁰

2. Risâlenin Tercümesi

Şimdi tercümesini sunacağımız bu risâle Subkî’nin Tabakât’ında yer alan metindir.⁷¹ Subkî bu risâlenin metnine geçmeden önce şöyle bir açıklama yapma gereği duyar: “**İbnu’s-**

⁶⁹ Subkî, Tâceddîn, **Tabakâtü’s-Şâfiyye**, VIII, 251-255. Ayrıca bu konu ile ilgili geniş bir çalışma için şu makaleye bakılabilir. Kister, M. J., “**Recep Ayı Allah’ın Ayıdır**” (çev. C. Ağırman), **Tasavvuf**, Sayı.3, (Ankara-2000), s.218.

⁷⁰ Kâsımî, Cemâleddîn, **Islâhu Mesâcid mine’l-Bide’i ve’l-Evâid**, Kahire,1341, s. 170.

⁷¹ Subkî, **Tabakât**, VIII, 251-255.

Salâh* (ö.643/1245) önceden (Regâib namazından) halkı menetmek yönünden fetva vermişken⁷² sonradan bu fetvasından kesin bir dönüş yaptı. Sultânü'l-Ulemâ (İzz b. Abdisselâm) ise bu namazdan menetme görüşünde sâbit kaldı.”

Sultânü'l-Ulemâ Ebû Muhammed (İzz b. Abdisselâm) bu konudaki görüşünü şöyle açıkladı:

◆“Evvel olan Allah’a hamd olsun ki hiçbir vafedenin vasfı O’nu kuşatamaz. O âhirdir ki hiçbir ârifin bilgisi O’nu içine alamaz. O yarattıklarına benzemekten münezzehtir. Yarattıklarının, O’nun hakkını ödemesi güçlerini aşar. O’nu, nimetleri ve ihsanı ile hamdedirim. Şâhitlik ederim ki, O’ndan başka ilâh yoktur; hükümranlığında ortaksızdır. Yine şâhitlik ederim ki, Muhammed (a.s) O’nun kulu ve elçisidir.

Bid’at üç çeşittir:

Birincisi, mübah olan bid’attir. Yeme-içmede, giyimde ve evlenmedeki bolluk böyledir. Bunda hiçbir beis yoktur.

İkincisi, hasen olan bid’attir. Bu, şer’î kaidelere aykırılığı bulunmayan, ona uygun olan bütün bid’atleri içine alır. Teravîh namazı, sınırları koruyan asker/derviş kimselerin barınma karargahları olarak ribâtların, eğitim ve öğretim için okulların, yolcuların kalması için

**Ebû Amr b. Takıyyüddîn Osman b. Abdirrahmân el-Kürdî eş-Şehrezûrî*’dir. İbnü’s-Salâh diye de meşhurdur. Daha çok muhaddisliği ile tanınan *İbnü’s-Salâh*, hicrî 577’de (m. 1181) Kuzey Irak’taki Erbil’e bağlı Şehrezur’un Şerehan köyünde doğar. Bölgenin tanınmış bir âlimi olup Halep’teki Esediyye medresesinde hocalık yapan babasının lâkabından dolayı “*İbnü’s-Salâh*” diye tanınır. Hadis ilminden başka, Tefsir ve Fıkıh alanında da devrinin otoritesi sayılan *Şehrezûrî*, Arap Dili ve Edebiyatını da iyi bildiği için Kudüs’te Medresetü’s-Salâhiyye’de ve ayrıca Şam’da Revâhiyye medresesinde hocalık yapmıştır. El-Melikü’l-Eşref Mûsâ (ö. 662/1238) Eşrefiyye Dâru’l-Hadis’ini yaptırdığı zaman (630/1233) bu eğitim kurumunun yönetimini ona verir. Hayatının sonuna kadar bu medresede hem yöneticilik ve hem de hocalık yapar. İbnü’s-Salâh, hicrî 643’de (m. 1245) Dımaşk’ta vefat eder.

Selefi görüşleri benimseyen İbnü’s-Salâh, Kur’an ve hadisleri tevil etmeyi doğru bulmaz, tartışmalı konulara girmez. Döneminde İsmailî-Bâtınîler felsefi mülâhazaları benimsedikleri için müellif Felsefe ve Mantığa iyi gözle bakmaz. Felsefe ile uğraşanların İlâhi yardımdan ve nübüvvetin aydınlığından mahrum kalacağını iddia eder. Devlet yöneticileri onun görüşüne değer verdikleri için Dımaşk’ta yıllarca Felsefe ve Mantık okutulmamıştır. Müellif ilim dünyasında daha çok hadisciliği ile tanınmaktadır. İlim çevrelerinde Hadis Usûlü konularını ele alan “Usûlü’l-Hadis” isimli eseri meşhurdur. Bu eser Nureddîn İtr tarafından 1984’te tahkik edilerek Dımaşk’ta neşredilmiştir. Ayrıca değişik İslamî ilimlerle ilgili çok sayıda eseri olan müellifin konumuzla alakalı olarak Regâib namazının uydurma olduğuna dair de bir eseri vardır. Hakkında geniş bilgi edinmek isteyenler şu eserlerin ilgili sayfalarına müracaat edebilirler. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, Beyrut, ts., III, 243-245; Zehebî, *Siyeri A’lâmi’n-Nübelâ*, (tahk. Ş. El-Arnâvud-H. Esed), Beyrut, 1994, XXIII,140-144; Subkî, *Tabakât*, I, 217; IV, 117; V, 209, 246, VIII, 326-336; Kandemir, M. Yaşar, “*İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî*”, D. İ. A., İstanbul, 2000, XXI, 198-200.

⁷² Bkz. İbnü’s-Salâh, Ebû Amr b. Takıyyüddîn, *er-Red ale’t-Tergîb (‘an) Salâti’r-Regâibi’l-mevzûa ve Beyânü Mâ fihâ min Muhâlefeti’s-Süneni’l Meşrûa*, (neşr. Muhammed Nâsır Elbâni- Muhammed Züheyr eş-Şâvîş), Dımaşk, 1380/1960.

hanların (dinlenme tesisleri) inşâsı gibi ve buna benzer (İslam'ın) ilk dönemlerinde rastlanılmayan iyi şeylerdir. Bunlar şeriatın getirdiği ilkelere uygundur. Allah rızası için ziyafetler hazırlamak, iyilik ve takvada yarışmak vb. Arap dili ile meşguliyet de böyledir ki bu sonradan üzerinde durulan bir iştir. Ancak, Kur'an üzerinde düşünmek ve onun manalarını anlamak Arap dilini bilmekle olur. Dolayısıyla sonradan başlanmış bir iş de olsa Arapça ile uğraşmak emrolduğumuz Kur'an'ın âyetleri üzerinde düşünmek ve manalarını anlamak emrine uygundur.

Hadisler ve hadislerin yazım işi de böyledir. Hadislerin; hasen, sahîh, mevzû ve zayıf gibi kısımlara ayrılması, Hz. Peygamberin sözlerinin ezberlenmesi sırasında, ona ait olmayan sözlerin çıkarılması gerekli ve güzel bir iştir. Aynı şekilde Usûl-i Fıkıh kaidelerinin geliştirilmesi de *hasen bid'ate* örnektir. Bütün bu saydıklarımız şeriatın aslına uygun, ona herhangi bir aykırılığı bulunmayan güzel işlerdir.

Üçüncüsü ise, şeriatın maksatlarına aykırı olan ya da ona muhalefeti doğuracak bid'attir. *Regâib Namazı* buna örnektir. Regâib namazı aslı olmayan bir uydurma ve Hz. Peygambere yalan isnat etmektir. Bunun böyle olduğunu **İbnü'l-Ferec el-Cevzî** (ö.597/1200) zikretmiştir⁷³. Aynı şekilde, **Ebû Bekr (Muhammed) et-Turtûşî** (ö.525/1131)** şöyle demiştir: 'Regâib namazı Beyt-i Makdis'te değil, hicretten 480 yıl sonra ortaya çıktı. Bununla beraber o birçok bakımdan şeriata muhalefettir. Şöyle ki, kimi âlimler bu namazı sadece kendisine has kılarak, kimileri ise, hem âlime ve hem de câhile yaygınlaştırıyor. (Regâib namazını) sadece âlimlere özgü kılanlar iki çeşittir:

a)Âlim bir kimse bu namazı kıldığı zaman umûma, bunun sünnet olduğunu vehmettirmiş olur ki, bunlar (âlimler) lisân-ı hâl ile Allah'ın Resûlüne yalan isnat etmiş olurlar. Lisân-ı hâl ise şüphesiz söz yerine geçer.

b)Bu işi yaptığında umûmun Resûlullah'a '*bu namaz sünnetlerden bir sünnettir*' demek sûretiyle yalan isnat etmelerine sebep olan âlimdir. Rasûlullah'a yalan isnat etmeye sebebiyet vermek ise câiz olmaz.

Regâib namazı kılmayı âlime de câhile de şâmil kılanlara gelince, bunlar birkaç çeşittir:

⁷³ Bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, **el-Mevzû'ât**, (nşr. Abdurrahmân Muh. Osmân), Kâhire, 1966, II, 207-208.

** İbn Ebî Rendaka et-Turtûşî, asıl adı Ebû Bekr Muhammed b. El-Velîd b. Muhammed b. Halef b. Süleymân b. Eyyüb el-Fihri olup et-Turtûşî diye tanınır. Hadis ve Fıkıh alanında şöhret bulmuş olan et-Turtûşî hicrî 450'de (m. 1060) Endülüs'te doğar ve hicrî 525'de (m. 1130) İskenderiye'de vefat eder. Tefsir, Fıkıh ve Gezi notları gibi alanlarda pek çok eseri vardır. Bkz. İbn Farhûn, İbrahim b. Nüreddîn, **ed-Dîbâcu'l-Müzhebb fî Ma'rifeti A'yâni'l-Ulemâi'l-Mezhebb**, Beyrut, 1996, s. 371-373.

1-Bid'at fiil, bid'atçıları ve uydurmacıları uydurma ve iftiralarda kuvvetlendirir. Bâtıla teşvik ve ona yardım ise, şeriatla yasaklanmıştır. Bid'atların ve uydurmaların atılması ve terki, bid'at ve uydurmayı engeller. Kötü işleri engellemek şeriatın getirdiği ilkelerin en üstünüdür.

2-Şüphesiz bu namaz, namazda sükûn sünnetine bir muhalefettir. Çünkü bu namazda *İhlâs Sûresi*'nin 12 defa sayılması ve *Kadîr Sûresi*'nin sayılması vardır. Bu sayım genellikle bazı azâların (parmaklar gibi) hareket ettirilmesi olmadan mümkün olamaz. Dolayısıyla bu azâların sükûnunu engellediğinden sünnete ters düşer.

3-Bu namaz, namazda kalbin huzuruna ve huşûna, Allah'tan başka şey düşünmemesi, Allah'ın büyüklüğünü ve iclâlini düşünmesi, kıraatlerin ve zikirlerin manâlarına vakıf olma, sünnetlerine de aykırıdır. Namaz kılan kalbiyle sûrelerin sayısını düşündüğünde, O'nun namazda yapılmasını şeriatla şart koşmadığı bir işle Allah'tan yüz çevirmiş olur. Yüz çevirmekle O'ndan dönmek şer'an çirkin bir iş olursa, namazda esas olan kalb ile Allah'a yönelmeyi ihlâl eden böyle bir iş haydi haydi çirkin bir iş sayılır.

4-Bu namaz nafileler konusundaki sünnete de muhaliftir. Nafilelerde sünnet olan ise nafilelerin evlerde kılınmasının, mescidlerde kılınmasından daha efdal olduğudur. Kusûf (ay tutulması) ve yağmur duâsı namazı gibi şeriatın istisna ettiği namazlar bunun dışındadır. Hz. Peygamber (a.s) : **“Kişinin evinde kıldığı namaz (şeriatın emrettikleri hariç) mescitlerde kıldığı namazdan daha efdaldir,”**⁷⁴ buyurmuşlardır.

5-Regâib namazı, nafilelerde teklik ilkesine de aykırıdır. Şeriatın bu genel ilkeden istisna ettikleri hariç, nafilelerde sünnet olan tekliktir. Rasûlullah'a yalanla isnat edilen bu bid'at ve uydurma Rasûlullah'tan değildir.

6-Bu namaz aynı şekilde iftarda acelecilik sünnetine de muhaliftir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v): **“Ümmetim, iftarda acele etmek ve sahuru sonraya bırakmak (geciktirmekteki) hayırdan vaz geçmezler,”**⁷⁵ buyurmuştur.

7-Yine bu namazda, namaza girmeden önce kalbi, rahatsız edici meşgalelerden uzaklaştırma sünnetine de muhalefet vardır. Bu namaz açlık ve susuzluk gibi haller üzerine denk gelir, belki de şiddetli sıcak olan günlere de gelebilir. Meşrû namazlar ise giderilmesi mümkün olan meşgûliyetler üzerine kılınmaz.

⁷⁴ İbn Mâce, **Sünen**, İkâme 198 Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 242, 342.

⁷⁵ Tirmizî, **Sünen**, Savm 13; İbn Mâce, **Sünen**, Sıyâm 24; Dârimî, **Sünen**, Savm 11.

8-Regâib namazının iki secdesi mekruhtur. Şeriat özel bir sebebi olmayan tek secdeyle Allah'a yakınlaşmayı getirmemiştir. Allah'a yakınlığın kendisine özgü sebep, şart, vakit ve rükunları vardır ki, bunlar olmadan Allah'a yakınlaşmak doğru olmaz. Aynı şekilde şartlarına ve sebeplerine riayet edilmeden gerçekleştirilen, Arafat'ta vakfe, Müzdelife'yi ziyaret, şeytan taşlama, Safa ile Merve arasında sa'y ile de Allah'a yakınlaşılmaz. İşte bunun gibi, kendisine has özel bir sebebi olması müstesna, tek secde ile de Allah'a yakınlaşamaz. Her vakit kılınan namaz ve tutulan orucun Allah'a yakınlaşmayı sağlamaması gibi.. Kaldı ki câhiller şuursuzca yaptıkları bid'at bir işle elbette Allah'a yaklaşmazlar.

9-Regâib namazındaki iki secde meşrû olsa da bu, açıktan veya içten secdelerdeki tesbihatı sayma işiyle meşguliyetten dolayı secdedeki huşû ve hudû' sünnetine muhaliftir.

10-Hz. Peygamber (a.s) : **“Geceler içerisinde Cuma gecesini seçip sadece onda namaz kılmayın. Yine aynı şekilde, sizden birinizin tuttuğu bir oruç olması hali müstesna, günler içerisinde sadece Cuma günlerini oruçlu geçirmeyin,”**⁷⁶ buyurmuştur. Bu hadis'i Müslim b. Haccâc Sahîhi'nde rivâyet etmiştir.

11-Bu namazda, Hz. Peygamberin seçtiği secde zikirlerine de muhalefet vardır. Hz. Peygamber (a.s) : “Yüce olan rabbinin ismini zikret”⁷⁷ âyeti nâzil olduğunda, **“bunu secdelerinizde (okuyun)”**⁷⁸ buyurmuştur. *“Subbûhün ve Kuddûsün”* hadisine gelince ,eğer bu hadis sahih ise sadece bunu okumak, *“Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ”* okumamak doğru olmaz. O ümmetine böyle bir vazife yüklememiştir. Malumdur ki Hz. Peygamber bizi iki zikirle vazifelendirmiştir. *“Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ”* sözünde, *“Subbûhün ve Kuddûsün”* sözünde olmayan bir hamd ve senâ vardır.

İşte bütün bu saydıklarımızla, dinin sembolü olan âlimlerimiz, Müslümanların önderleri, sahabe, tabiûn ve tebeu't-tabiîn, dinî konularda eserler verenler, insanlara farzları ve sünnetleri öğretmekteki olanca hırslarına rağmen Regâib namazının bid'atlığına hükmetmişlerdir. Hiçbir âlimden bu namaz hakkında konuştuğu, kitabında bu namaz hakkında bilgi yazdığı, onların buldukları meclislerde bunun kendilerine arzedildiği nakledilmemiştir. Böyle bir sünnetten dinin sembolleri olan, müminlerin asılları bulunan âlimlerimizin habersiz olması âdet değildir. Ki o âlimler bütün hükümlerde, farzlar ve

⁷⁶ Müslim, **Sahîh**, Sıyâm 148; Ebû Dâvud, **Sünen**, Savm 50; Tirmizî, **Sünen**, Savm 41; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 288; II, 265,399, 407.

⁷⁷ A'lâ 87/1.

⁷⁸ Ebû Dâvud, **Sünen**, Salâh 147; İbn Mâce, **Sünen**, İkâme 30; Dârimî, **Sünen**, Salâh 69; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 155.

sünnetler konusunda, haram-helâl hususunda kendilerine müracaat edilen insanlardır. Böyle bir namazı, Hz. Peygamberin kendilerinden bir gurubu gördüğü, kıyamet kopana dek haktan ayrılmayacak olan Mağrib ehli kılmamıştır. Aynı şekilde İskenderiyeli'ler de sünnete bağlılıklarından dolayı böyle bir iş yapmamışlardır. Ne zaman ki bu namazın Hz. Peygambere iftira edilerek ortaya çıkarılmış bid'atlerden olduğu gerçeği ortaya çıktı, sultan Melik el-Kâmil (ö.628/1249), Mısır diyarında bu namazı kılmayı yasakladı. Müslümanların işlerini üzerine alıp, bid'atları ortadan kaldırmaya ve sünnetleri ihyaya çalışana ne mutlu!. Hiç kimsenin, Hz. Peygamberden nakledilen şu, “**namaz emredilenlerin en hayırlısıdır**”⁷⁹ hadisi ile bu görüşlerimizin aksine delil getirmeye hakkı yoktur. Çünkü bu sadece meşrû namazlara has bir ifadedir.”♦

⁷⁹ Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, Beyrut, 1988, II, 30.

DEĞERLENDİRME

Bid'at kelimesi, Arapça'da *b.d.a* kökünden türemiş olup, “yenilik, icat etmek, örneği olmaksızın ortaya koymak, inşa etmek” gibi manalara gelir.⁸⁰ İstılahta ise bid'at, “şer'i bir delile dayanmaksızın, sahabe ve tâbiûn döneminde olmayan sonradan ortaya çıkan (muhtes) şey”⁸¹ bir başka tanıma göre bid'at, “sünnetin karşıtı olup din koyucusunun açıkça ya da dolaylı olarak sözlü yahut fiilî izni olmaksızın sahabeden sonra dinde ortaya çıkan eksiltme ve fazlalaştırmalara” denir.⁸²

Biz bu tanımlamaların ilkinde bid'atın alanının daha geniş ve ikinci tanımda ise daha dar tutulduğunu görüyoruz. İşte bid'atın alanını daha geniş tutan âlimlerin arasına İzz b. Abdisselâm da girmektedir. O bid'atı, “Hz. Peygamberin yaşadığı dönemde olmayan şey” şeklinde genel olarak tanımlar; ayrıca, bir başka eserinde mükelleflerin gündelik hayatlarında yaptıkları davranışlarına paralel olarak; vâcip, mendup, mubah, mekruh ve haram olmak üzere beş kısma ayırır. Onun yorumuna ve tanımlamalarına göre, Kur'an'ın anlamını ve Hz. Peygamberin hadislerini anlayabilecek derecede Arapça öğrenmek, dilbilim açısından Kur'an ve sünnette geçen garip lafızları tanımak için Usûl-ü Fıkıh bilmek, sahih hadisleri sakim hadislerden ayırt edebilecek kadar Cerh ve Ta'dil ilmi tahsil etmek *vâcip bid'at*; Kaderiyye, Cebriyye ve Mürcie mezheplerinin görüşlerini öğrenmek *haram bid'at*, onları reddetmekse *vâcip bid'at*; sınırları koruyan ‘asker/derviş’ kimselerin barınma ve güvenlik karargahları olarak sınır boylarında yapılan ribâtlar, eğitim ve öğretim için okullar, yolcuların kalması için hanlar yapmak, hayır kurumları oluşturmak, teravih namazı kılmak, tasavvufun inceliklerini müzakere etmek ve ‘vehullah’ gibi müteşâbihattan olan problemler üzerinde tartışmak *mendup bid'at*; mescitleri dekore etmek, Mushafları süslemek, Arapça'nın kurallarını değiştirecek biçimde Kur'an-ı şarkı söyler gibi okumak *mekruh bid'at*; sabah ve ikindi namazlarından sonra cemaatle musafaha yapmak, evler, giyecekler, içecek ve yiyecekler konusunda bolluğa kaçmak gibi fiiller *mubah bid'atlar* kapsamına girer.⁸³

İzz b. Abdisselâm *Salâtü'r-Regîb*'le ilgili eserinin girişinde bid'atları üç ana başlık altında toplarken, bir başka eseri olan *Kavâidü'l-Ahkâm*'da ise yukarıdaki alıntıdan da öğrendiğimize göre daha geniş ve mufassal olarak beş ana maddede toplayarak izah etmektedir.

⁸⁰ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1990, VIII, 6-7.

⁸¹ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, s.28.

⁸² Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, İstanbul, 1981, s.151.

⁸³ İzz b. Abdisselâm, *Kavâidü'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-Enâm*, Beyrut, 1990, s. 338.

Müellifin bid'at tanımının kapsamına ve kategorik ayrımlarına baktığımız zaman Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan; dinî, fikrî, mimarî, sanat, dil, bazı ilimler, giyim, kuşam vb. gibi günlük hayatla ilgili hemen hemen her konu geniş bir yelpazede dinî bir kavram olan bid'at kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Halbuki böyle bir bakış açısı, İslam'ın medeniyet, tarih, din, tefekkür, sanat, bilim ve kültür hayatının donuklaşmasına ve Müslüman toplumun yaşadığı dünyadan soyutlanmasına, kelimenin tam manası ile anakronizme yol açabilir.⁸⁴

Bundan dolayı, İslam düşünce tarihinde bid'atın yeniden tanımlanmasına ihtiyaç duyulmuş ve İzz b. Abdisselâm'ın 'bid'at' tanımı eleştiri konusu yapılmıştır. Bid'atlar konusunda oldukça duyarlı olan ve bu kavramı yeniden tanımlayan İslam bilginlerinden **Şâtübî** (ö. 790/1388), “şer'î görünümlü olmayan, dinî telakki edilmeyen hususlar bid'at değildir; asıl bid'at bu yasaklamayı dindarlık vesilesi saymaktır”⁸⁵ şeklinde tanımlar, böylece, bid'at kavramına “*dinî telakki*” edilen durumlar şeklinde bir alan sınırlaması getirir.

Şâtübî, İzz b. Abdisselâm'ın bid'at kavramını, beşli tasnife tabi tutmasına da karşı çıkar. Ona göre sonradan ortaya konulan ve dinî görünümlü olmadığı halde dinî mahiyette görülen yenilikleri *vâcip*, *mendup*, *mubah bid'at* vs. gibi gruplandırmak doğru değildir. Diğer taraftan dinî alanla sınırlı ve kayıtlı olmak şartıyla bid'atları mekruh ve haram diye ikiye ayırmak mümkünse de iyi (hasen) ve kötü (seyyie) şeklinde tasnif etmek İslam'ın ruhu ile bağdaşmaz. Bid'atların temel vasfı, *dinî uygulamada* görülür. Bu vasıf, dünyevî uygulamalarda bulunmaz.⁸⁶

Bid'at kavramı tanımlarından da anlaşıldığı gibi, dinde sonradan ortaya çıkan bir yol olarak bilinir. Dinin itikat ve ibadet konularında ekleme ve çıkarma yapmak her ne adına olursa olsun doğru değildir. Genellikle kişiler bid'at ihdas etme yoluna Allah'a daha çok kulluk etmek istedikleri için girerler. Bazıları da dindarlık olsun diye dinde mubah ve helâl olan şeyleri dinî bir yükümlülük maksadıyla terk ederler. Halbuki böylesi bid'atlar aynı zamanda sünnetlerin de imhasını beraberinde getirir. Öyleyse bid'atlar konusunda İslam bilginlerine büyük görevler düşmektedir. Bid'at işleyenlere karşı aşırılığa kaçmadan ölçülü bir şekilde tepkide bulunarak, işin doğrusu ve yanlışı delilleriyle ortaya konulmalıdır. Eğer duyarsız kalınırsa, zamanla ihdas edilen bid'atlar toplumun vicdanında dindarlık adına dinî bir telakki biçimi olarak yerleşebilir. Sonradan müdahale etmek kolay olmaz. Her ne kadar İzz b. Abdisselâm'ın bid'at kavramına yüklediği anlam ve beşli bid'at tasnifi eleştiri almışsa da

⁸⁴ Bkz. Altıntaş, “İzz b. Abdisselâm'ın İtikâdî Görüşleri” s.107.

⁸⁵ Şâtübî, Ebû İshâk, **el-İ'tisâm**, Kahire, ts., I, 37.

⁸⁶ Şâtübî, a.g.e., I, 37-50; Yaran, Rahmi, “**Bid'at**”, DİA, VI, 131, İstanbul, 1992; Altıntaş, a.g.m., s.107.

yukarıda tercümesini sunduğumuz Regâib namazı ile ilgili sözleri alkışlanmaya değer bir sorumluluk örneğidir.

Hicrî VII. yüzyılda yaşamış olan İzz b. Abdisselâm'ın, yaşadığı dönemde dinin aslı hükümlerini korumak, özellikle ibadetler İslam'ı konusunda ekleme ve çıkarma yapmak gibi anlayışlara karşı çıktığını görüyoruz. Onun döneminde yaygın olan bid'atlar arasında minbere kılıç vurmak, dinî bir maksat ve gaye adına siyah elbise giymek, dinî hitabeleri ve duaları doğal mecrâsından çıkararak secîli, kafiyeli bir söylem ve tarz geliştirerek yapmayı dinî bir ilke haline getirmek, aşırı derecede yöneticilere yakınlık göstermek adına ahlak dışı davranışlar içerisine girmek gibi bid'atlar sayılabilir. O bunların hiçbirini yapmadığı gibi sert tepki göstermiştir. İzz'in duyarlı olduğu konulardan birisi de uydurma diye nitelendirdiği ve yukarıdaki risâlesine konu olan Recep ayının ilk Cuma gecesi ve Şaban ayının yarısında kılınmaya başlanan Regâib namazıdır. Hatta o, bu konu ile ilgili olarak çağdaşı ünlü hadis bilgini **İbnü's-Salâh**'la münazaralar yaptığı bilinmektedir.⁸⁷

İzz b. Abdisselâm'ın Şam'da bulunduğu yıllarda iktidarın da desteğiyle halk nezdinde bid'at olarak nitelendirdiği ve bu bid'atın kaldırılması için mücadele verdiği Regâib namazının kılınışı kaldırılmıştır. Ama belli bir süreçten sonra sûfi hareketler eliyle yeniden bu namaz kılınmaya başlanmıştır. **İmâm-ı Gazâlî** "*İhyâu Ulûmi'd-Dîn*" adlı eserinde bu namazın kılınışı tarif ettikten sonra şunları söyler. "Bu namaz müstehap olan bir namazdır. Bu namaz haddizatında '*Ahad*' tarikiyle rivâyet edilen ve teravih namazı seviyesine yükselmeyen bir namaz ise de Kudüs halkı bu namaza devam ettiği için onu anlatmayı uygun buldum," diyor.⁸⁸

İzz b. Abdisselâm yukarıdaki risâlesinde bu namazın bid'at oluşunu dayandırdığı değişik gerekçelerle eleştirmiştir. Ama buna rağmen bu namaz kimi İslam beldelerinde günümüzde de özellikle sûfi cemaatlerde hala hem münferit olarak ve hem de cemaat halinde kılınmaya ve özel bir önem atfedilmeye devam edilmektedir. Bid'atların kaldırılması, şüphesiz bir eğitim meselesidir. Hemen bugün yarın kesin sonuçları alınacak bir iş değildir. Bu sebeple bid'atların imhası konusunda ilmî delillerle iknaya devam edilmelidir. Belli bir süreçten sonra netice alınabilir.

⁸⁷ Geniş açıklamalar için bakınız. Zühaylî, Muhammed, **el-Iz b. Abdisselâm**, Dimaşk, 1992, s.70.

⁸⁸ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, (çev. Ahmed Serdaroğlu), İstanbul, 1975, I, 555.

KAYNAKÇA

- ACLÛNÎ**, İsmail Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, 1988.
- AHMED BİN HANBEL**, *Müsned*, Mısır, ts.
- ALTINTAŞ**, Ramazan, “ ‘Iz b. Abdüsselâm’ın İtikâdî Görüşleri”, *C.Ü.İ.F. Dergisi*, Sayı: 4, (Sivas-2000).
- _____, “*Haşviyye’nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*”, *C.Ü.İ.F. Dergisi*, Sayı: 3, (Sivas-1999).
- ÂMİLÎ**, Bahâuddîn Muhammed, *el-Keşkûl*, Beyrut, 1983.
- BAĞDÂDÎ**, Abdülkâhir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (çev. Ethem Ruhi Fığlalı), İstanbul, 1979.
- BAĞDÂDÎ**, İsmâil Paşâ, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, Bağdat, ts.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekr, *M. Şuabu'l-Îmân*, (İht. Kazvînî), Beyrut, 1985.
- CÛRCÂNÎ**, Seyyid Şerif, *et-Ta’rifât*, (nşr. Abdürrahmân Umyere), Beyrut, 1987.
- CÛVEYNÎ**, Ebu'l-Meâlî, *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*, (tahk. M. Zâhid el-Kevserî), Kahire, 1948.
- DARİMÎ**, Ebû Muhammed b. Abdurrahmân, *Sünen*, Beyrut, ts.
- DÂVUDÎ**, Şemseddîn Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (tahk. Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1972.
- EBÛ DAVUD**, Süleyman b. Eş’as, *Sünen*, Beyrut, ts.
- GAZÂLÎ**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Tehâfütü'l-Felâsife*, Kahire, 1923.
- _____, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (çev. A. Serdaroğlu), İstanbul, 1975.
- HAMEDÂNÎ**, Ebû Firâs, *Dîvan*, (şerh. Halil ed-Deveyhî), Beyrut, 1991.
- İBN ABDİ RABBİH**, Ahmed b. Muhammed, *el-Ikdü'l-Ferîd*, (şerh. Ahmet Emîn el-Ebyârî- Abdüsselâm Harun), Beyrut, ts.
- İBN ASÂKİR**, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan, *Tebyînü Kezibi'l-Müfterî*, Beyrut, 1984.
- İBNÜ'L-CEVZÎ**, Ebu'l-Ferec, *el-Mevzû'ât*, (nşr. Abdürrahmân M. Osmân), Kahire, 1966.
- İBN FARHÛN**, İbrahim b. Nureddîn, *ed-Dibâcu'l-Müzheb fî Ma'rifeti A'yâni'l-Ulemâi'l-Mezheb*, Beyrut, 1996.
- İBN FÂRİS**, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi fi'l-Lüga*, (tahk. Şehâbeddîn Ebû Amr), Beyrut, 1994.
- İBN HALLİKÂN**, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Beyrut, ts.

- İBN HİŞAM**, Ebû Muhammed Abdullah Cemâleddîn, *Muğni'l-Lebib*, (tahk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Kahire, ts.
- İBN MÂCE**, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Kahire, ts.
- İBN MANZÛR**, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn, *Lisânü'l-Arap*, Beyrut, 1990.
- İBN SALÂH**, Ebû Amr b. Takıyyüddîn, *er-Red ale't-Terğîb ('an) Salâti'r-Regâibi'l-Mevzûa ve Beyânü Mâ Fihâ min Muhâlefeti's-Süneni'l-Meşrûa*, (nşr. Muhammed Nâsır Elbânî-Muhammed Züheyr eş-Şâviş), Dımaşk, 1960.
- 'IZ B. ABDİSSELÂM**, *Mülhatü'l-İ'tikâd*, (nşr. İyad Hâlid et-Tabbâ'), Dımaşk, 1995.
- _____, *Şeceratü'l-Maârif ve'l-Ahvâl*, Dımaşk, 1989.
- _____, *el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, (tahk. Rıdvan Muhtar), Beyrut, 1987.
- _____, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*, Beyrut, 1990.
- KANDEMİR**, M. Yaşar, “İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî”, T. D. İ. A., İstanbul-2000, XXI, 198-200.
- KÂSİMÎ**, Cemâleddîn, *Islâhu Mesâcid mine'l-Bidei ve'l-Evâid*, Kahire, 1341.
- KÂTİP ÇELEBÎ**, *Keşfü'z-Zünûn*, Bağdat, ts.
- KİSTER**, M. J., “*Recep Allah'ın Ayıdır*”, (çev. Cemal Ağırman), *Tasavvuf*, Sayı: 3, (Ankara-2000).
- MÜFİD**, Muhammed b. Nu'mân, *Evâilü'l-Makâlât*, Tebriz, 1371.
- MÜNZİRÎ**, Hâfız, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, Kahire, 1968.
- MÜSLİM**, Ebu'l-Huseyn b. El-Haccâc, *Sahih*, Kahire, 1955.
- MÛTENEBBÎ**, Ebû Tayyîb, *Dîvan*, (tahk. Ömer Fâruk), Beyrut, ts.
- NEDVÎ**, Rıdvan Ali, *el- 'Iz b. Abdisselâm*, Dımaşk, ts.
- NYBERG**, H. S., “Mukaddime”, (Hayyat, Ebu'l-Huseyn, *el-İntisâr*), Kahire, 1925.
- ÖZAFŞAR**, Mehmet Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Arka Plânı*, Ankara, 1999.
- SÛBKÎ**, Tâceddîn, *Tabakâtü's-Şâfiyye el-Kübrâ*, (tahk. M. Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Huluv), Beyrut, 1992.
- SÛBKÎ**, Takıyyüddîn, *es-Seyfu's-Sakîl*, (tahk. M. Zâhid el-Kevserî), Kahire, 1937.
- ŞÂTİBÎ**, Ebû İshâk, *el-İ'tisâm*, Kahire, ts.
- TİRMİZÎ**, Ebû İsa Muhammed, *Sünen*, Mısır, 1356.
- TOPALOĞLU**, Bekir, *Kelam İlmi-Giriş*, İstanbul, 1981.
- YARAN**, Rahmi, “*Bid'at*”, T.D.İ.A. İstanbul, 1992, VI, 131.
- ZEHEBÎ**, *Siyeri A'lâmi'n-Nübelâ*, (tahk. Ş. el-Arnâvud- H. Esed), Beyrut, 1994.
- ZÛHAYLÎ**, Muhammed, *el- 'Iz b. Abdisselâm*, Dımaşk, 1992.